

İKİ UÇLU SİYASET: II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE NUSAYRİLER ÜZERİNE YENİ BİR DEĞERLENDİRME VE ŞEYH İBRAHİM'İN SÜRGÜNÜ

İlker KİREMİT

KMU Tarih Bölümü, ilkerkiremit@gmail.com Orcid: 0000-0001-6613-806X

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 01.01.2026., Accepted / Kabul Tarihi: 10.02.2026

Doi: 10.26791/sarkiat.1853402

Bu çalışmayla ilişkili, 2019'da 16. Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Osmanlı Devleti'nin Nusayri Algısı" başlığıyla sözlü sunum yapılmış ve sadece "özet" kısmı basılmıştır. Bahsi geçen konuyla ilişkili metin ise yeniden gözden geçirililerek ilk defa burada yayınlanmıştır.

İki Uçlu Siyaset: II Abdülhamid Döneminde Nusayriler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme Ve Şeyh İbrahim'in Sürgünü

Öz

Bu çalışma, birbiriyle bağlantılı iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Osmanlı'nın geçmişten devraldığı bir yönetim geleneğini üzerinden, Bâtını kesimlere daha özelde ise Nusayrilere karşı algı ve tutumu incelenmektedir. Bununla beraber, değişen şartlar dâhilinde, II. Abdülhamit döneminde, devletin resmi siyaseti haline getirilen İslamcılığın belirlediği sınırlar, dezavantajlar ve hedefler ışığında Nusayri ahalisine karşı yaklaşım ve bununla ilişkili gelişmeler ele alınacaktır. Bu kapsamda, Antakya bölgesindeki Nusayri ahalisinin yerelde yaşadığı olumsuzluklar ve Osmanlı hükümetinin buna karşı geliştirdiği önlemler ayrıntısıyla incelenecektir. Bu bağlamda Osmanlı'nın Antakya Nusayrilerine dönük tatbik ettiği eğitim politikasının işleyişi ve beraberinde ortaya çıkan sorunlara değinilecektir. İkinci kısımda ise Antakya Nusayrilerinin önemli bir inanç önderi olan Süveydiyeli Şeyh İbrahim'in tutuklanıp önce Akka'ya ardından da Karataş'a uzaklaştırılmasının nedenleri ve bununla ilişkili yaşanan gelişmeler incelenecektir. Bu çerçevede İngiliz ve Fransız diplomatik temsilcileri ile kurulan ilişkinin Şeyhin sürgünü üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Yanı sıra Osmanlı mercilerinin, İran ile kurulan münasebet üzerinden Şeyh İbrahim'e şüpheyle bakması ve bunun paralelinde gündeme gelen 'Alevi' tabirinden duyulan rahatsızlık mevzusu da ele alınacaktır. Osmanlı arşivi ve İngiliz Foreign Office kayıtlarıyla diğer kaynaklar çerçevesinde hazırlanan bu çalışma bölgesel tarih araştırmalarına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İslamcılık, Antakya, Nusayriler, Şeyh İbrahim Cilli

Two-Edge Politics: A New Assessment Of The Nusayris During The Period Of Abdulhamid II And Exile Of Sheikh

Abstract

This study consists of two main, interconnected parts. The first part builds on the Ottoman perception and attitude towards the Batiniyya sect, and more specifically the Nusayris, through the lens of a governing tradition inherited from the past. Furthermore, within the context of changing circumstances, the approach towards the Nusayri population and related developments will be examined in light of the limits, disadvantages, and objectives defined by Islamism, which became the official policy of the state during the reign of Abdul Hamid II. In this context, the hardships experienced by the Nusayri population in the Antioch region and the measures developed by the Ottoman government in response will be examined in detail. As such, the functioning of the Ottoman education policy towards the Nusayri of Antioch and the problems that arose as a result will be discussed. In the second part, the reasons for the arrest of Sheikh Ibrahim of Suveydiya, an important religious leader of the Nusayri of Antioch, and subsequent exile initially to Acre and then to Karataş, and the related developments will be examined. In this context, the influence of relations with British and French diplomatic representatives on the Sheikh's exile will be evaluated. Furthermore, the Ottoman authorities' suspicion of Sheikh Ibrahim due to his relations with Iran, and the resulting discomfort with the term 'Alevi' will also be discussed. Building on Ottoman archives, British Foreign Office records, and other sources, this study will contribute to regional historical research.

Keywords: Ottoman, Islamism, Antioch, Nusayris, Sheikh Ibrahim Jilli

GİRİŞ: İktidar İlişkileri ve Nusayri Algısı

Emeviler ve sonrasında Abbasilerle gelişen Sünni İslam'a dayalı siyasal gelenek, hem resmîyette hem de zihniyet dünyasında 'sınırlar' yaratmıştır. Bunun dışında kalan kişiler veya dini hareketler *Zendeka*, İlhâd ve onları olumsuzlayan benzer tabirlerle tanımlanmıştır. Bunun paralelinde bahsi geçen kesimler, bilhassa kritik dönemlerde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, iktidarlar açısından bir tehdit olarak görülmüş ve onlara şüpheyle yaklaşılmıştır.¹ Bu geleneğin sürdürücüsü olan Büyük Selçuklularda da görüldüğü üzere, Sünni İslam'ın dönemin Şii ve batını kesimlere karşı savunulması için, başta Bağdat olmak üzere, ihdas edilen Nizamiye medreseleri bu açıdan işlevsel kurumlar halinde öne çıkmıştır. Bu kanal üzerinden Sünni İslam'ın savunulması, ayrıca âlimlerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.²

Devlet teşkilatı kurumsallaşmaya başlayan ve gücü merkezde toplamaya çalışan bir yönetimin gelişimiyle, Osmanlı Devleti'nin egemenlik anlayışı Sünni mezhep telakkileriyle inşa edilen bu inanç geleneği temelinde işlemiştir. 15. yüzyılda ve bilhassa II. Mehmet döneminde belirginleşen bu referansla Osmanlı iktidarı, belirtilen siyasi geleneğin yeni bir halkasını temsile başlamıştır³. Ortaya çıkan karakteristik özellikleri ölçüsünde, Osmanlı İslamı⁴ olarak tarif edilen bu siyaset anlayışı ise Yavuz Sultan Selim döneminde önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Bu sırada Sünni İslam'ı temsil eden hilafet makamının kontrol altına alınması, İstanbul'daki iktidara imparatorluk vasfının yanında yeni bir nitelik katmıştır. Osmanlı, artık Sünni İslam siyaset geleneğinin en güçlü hamisi olmaya başlamıştır.⁵ Osmanlı iktidarının bu siyasal geleneğin taşıyıcısı olması elbette Şii ve batını İslam kesimlerine karşı algı ve yaklaşımını etkilemiştir. Daha özelde, batını kesimler arasında konumlanan Nusayriler (-ki günümüzde yaygın şekilde Arap Alevileri olarak bilinir) açısından bakıldığında Osmanlı döneminin, esasında çok daha geriye uzanan deneyimlerin yeni bir safhası olarak düşünülebilir.

İslam dairesi içerisinde yeralan Nusayrilerin kabul ettikleri batını inanç, geniş Sünni kesimin dini anlayışlarından farklı olmuştur.⁶ Bu durum da, onların tarih boyunca, iktidarların belirledikleri sınırların dışında kalmalarına neden olmuştur. Bu durum, diğer batını mezhepler gibi, Nusayrilerin de *sapkın*, *gulat* ve benzeri ifadelerle anılmalarını beraberinde getirmiştir.⁷ Esasında Osmanlı'dan önceki Memluk egemenliği altında yaşadıkları dönem onlar açısından kritik bir eşik olmuştur. Çünkü bu dönemde Nusayriler Memluk yönetimi tarafından mezhep değiştirmeye zorlanmış ve ayrıca o sıralarda aleyhlerinde işleyecek yaptırımlara meşru zemin sağlayan fetva da verilmiştir. Sultan Baybars zamanında başlayan ve Kalamun döneminde devam eden Sünnileştirme politikasıyla, onların resmi inanç telakkisine uygun bir dönüşüm yaşamaları hedeflenmiştir.⁸ Konuyla ilgili dönemin şartlarını yansıtabilmesi açısından seyyah İbn Battuta'nın Nusayrilerle ilgili gözlem ve görüşleri dikkat çekici olmuştur. Aktardığı üzere, Hz. Ali'yi ilah gören, oruç tutmayıp namaz kılmayan ve hatta boy abdesti dahi almayan bu mezhep mensupları için köylerinde mescitler tesis edilmiştir.⁹ Yukarıda belirtildiği üzere, onlar ve diğer batını kesimlere karşı Hanbeli din adamı İbn Teymiyye tarafından verilen fetva bu döneme denk gelmiştir ki, Nusayrilerin *kafir* ve *zındık* olduğu ilan edilmiştir. Beraberinde,

- 1 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, 15-21, 59-61.
- 2 Ayrıntı için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 33/188, 191; Ocak, *Zındıklar ve Mülhitler*, 128.
- 3 Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, 107; Ahmet Yaşar Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası, Makaleler-İncelemeler*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 62.
- 4 Ocak, Osmanlı iktidarının Sünni İslam siyasasını benimsemesi ve bunu icra etmeye başlama sürecini bu tabirle ifade etmektedir. Bu siyaset için benzer şekilde "Osmanlı Sünniliği, Devlet Sünniliği" ifadelerini de kullanmıştır. Bkz. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, 107, 110vd; Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda", 65; Ahmet Yaşar Ocak, "Tarihsel Süreç İçinde Türklerin İslam Yorumu (Tarih Boyunca Türkler ve İslam Problemine Genel Bir Bakış Denemesi)", *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 46-47.
- 5 Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda", 65; Ahmet Yaşar Ocak, "II. Abdülhamit Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik Dönem Osmanlı İslam'ına Genel Bir Bakış Denemesi", *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 88-89.
- 6 Oniki İmamcı/Şii İslam geleneğinden gelen batını inanç esasları için ayrıntılı olarak bkz. Yaron Friedman, *The Nusayri-'Alawis, An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, (Leiden-Boston: Brill, 2010), 5, 72-152vd; ayrıca bkz. Ahmet Bağhoğlu, *Nusayriliğin Teşekkül Süreci, İnanç ve Ritüelleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 83-118vd.
- 7 Matti Moosa, *Extremist Shiites, The Ghulat Sect* (Syracuse-New York: Syracuse University Press, 1988), 269,410; el-Bağdadi (ö. 1030 veya 1037) de bu inanç ahalisini İslam dışı, rafizi bir fırka olarak tanımlamıştır. Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhebler Arasındaki Farklar*, Önsöz ve Notlarla Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 196.
- 8 Bu esnada, 1317 tarihinde patlak veren el-Mehdi ayaklanması da Nusayrilerle ve Memluk yönetimi arasındaki gerilimi yükseltmiştir. Bkz. Friedman, *The Nusayri-'Alawis*, 56-60; İlker Kiremit, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 172-173; Bağhoğlu, *Nusayriliğin Teşekkül Süreci*, 71.
- 9 Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, İbn Battûta Seyahatnamesi-I, Çev. İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 120.

onların düşman kabul edilen güçlerle işbirliği yaptığı¹⁰ ve neticede Moğol ve Haçlılardan daha sakıncalı olduklarını ileri sürerek kanları ve mallarının Müslümanlara mubah olduğu ilan edilmiştir. Bunun paralelinde iktidar tarafından onların 'sakıncalı' toplum kitlesi olduğu düşünülmesinden dolayı da, toplanma ve silahlanmalarına imkân verilmesi gereği de eklenmiştir.¹¹

Sünni İslam'a dayalı siyasal 'gelenek' Memluklerin akabinde Osmanlı iktidarına aktarılmış ve aslında, bağları İslam tarihinin erken dönemlerine kadar uzanan bu anlayış, Nusayriler gibi kesimlerle olan münasebetlerde etkili olmuştur. Ancak değişen tarihsel şartlar beraberinde imparatorluğun iç ve dış siyasetinde yeni programların geliştirilmesine zemin yaratmıştır. II. Abdülhamit'in uzun saltanat döneminde, Osmanlı'nın resmi programı haline gelen yeni İslamcılık siyaseti, modern siyasi telakkilerle teçhiz olmuşken özellikle batını tebaa arasındaki münasebeti de yeniden kurmayı tasavvur etmiştir. Zira o sıralarda hem batılı misyonerlerin hem de İran/Şia etkisinin sakıncaları bu kesimler üzerine yeniden düşünülmesi gereğini dikkate getirmiştir. Dolayısıyla batını kesimlerden Nusayrilerle olan ilişki yeni bir eksende geliştirilirken onların Osmanlı'ya olan sadakat ve bağlarının kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir. Fakat inanç önderlerinin bu ahali üzerindeki nüfuzu da Osmanlı yönetimini rahatsız etmiş ve bu kişilerin safdışı bırakılmasına vesile olmuştur. Antakyalı meşhur Nusayri inanç önderi Şeyh İbrahim'in sürgüne gönderilmesi bu çerçevede içerisinde değerlendirilebilir.

Yukarıda çizilen ana hatlar çerçevesinde işleyen bu çalışmanın ilk kısmında, değişen şartlar ölçüsünde, Osmanlı'nın Nusayri algısı ve münasebetleri ekseninde gelişen aşamalar takip edilecektir. Lakin bu bağlamda, araştırma literatüründe daha çok ön plana çıkan misyonerlikten ziyade İran ve Şia faktörünün üzerine odaklanılacaktır. Akabinde hem batılı unsurların etkisi hem de İran ile ilişkilendirilen siyasi sakıncalar üzerinden Şeyh İbrahim'in sürgün sebepleri ve bununla ilişkili gelişmeler irdelenecektir. İstifade edilen Osmanlı arşivinin yeni kayıtlarını İngiliz arşiv vesikalarıyla destekleyerek özellikle bahsi geçen sürgün konusunda literatüre önemli bir katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

1. Osmanlı Egemenliği ve Nusayriler

16. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Şii Safevilerle yaşanacak siyasi güç çekişmesi, Osmanlı Devletinin Sünni İslam'a dayalı siyaset zihniyetinde değişim yaratmıştır. Konu açısından bakıldığında, Osmanlı-Safevi çatışmasının yarattığı politik şartlar dini-mezhebi kampaşma ve gerilimi de arttırmıştır. Bunun beraberinde, Sünni İslama dayalı siyaset anlayışının daha katı bir karaktere bürünmeye başlayacağı Osmanlı iktidarı, Şii ve bu nitelikte mevcut olan mezhebi hareketlere şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Zira bu hususta en ikna edici olabilecek gerekçe devletin güvenliği üzerine odaklandırılmıştır. Bu sebeple Osmanlı'nın resmi İslam anlayışından farklılaşan bu kesimlerin Şii Safevi tehdidinin büyümesine alan yaratma ihtimalinin bertaraf edilmesi yoluna gidilmiştir. Siyasi geleneğin bir uzantısı olarak, yine *rafizi*, *zındık*, *mülhid* vasıflarıyla tanımlanan bu mezhebi kesimler (-başta Kızılbaşlar olmak üzere) katı bir takip politikasına maruz kalmıştır.¹² Bunun neticesinde bahsi geçen dini cemaatler, hem dini hem siyasi açıdan, geçmişten beri süregelen 'kronikleşmiş' iktidar ilişkilerinin yeni bir safhasıyla yüzleşmeye başlamıştır.

Osmanlı yönetiminin batını bir anlayışa mensup olan Nusayrilere karşı algısı, yukarıda izah edilen çerçeve içerisinde düşünülmelidir. Öyle ki, klasik dönemin resmi kayıtlarında bu algıyı teyit eden örnekler mevcuttur. Bunlardan en ilgi çekici olanlar arasında, Kanuni ve II. Selim dönemine ait kanunnamelerde geçen izahatları sayabiliriz. Buna göre Nusayriler namaz, oruç ve İslam şeriatinden uzak bir ahali olduğu için kendilerinden özel olarak *Dirhemü'r-Rical* vergisi alınmıştır.¹³ Başka bir kayıta ise onların *rafizi* nitelemesiyle beraber anılması da ayrıyeten dikkati çekmiştir.¹⁴

Aynı kategoride değerlendireceğimiz üzere, Evliya Çelebi'nin (17. yy.) Suriye bölgesine ait seyahat notlarında bahsettiği Nusayrileri yine geleneksel Sünni İslam anlayışına göre tarif ettiği görülmüştür. Kendisi, Lazkiye'nin bir köyü olan Behluliye'deki ahalinin tamamının Nusayri olduğu bahsinde evvela, Nusayrilerle ilgili olumlu yöndeki

10 Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, *Nusayriler Suriye'nin Zorbaları*, Mütercim: Nurullah Gündüz, Malatya: Daru'l-İmara Yayınları, 19-21, 23; ayrıca bkz. Moosa, *Extremist Shiites*, 269-270; Friedman, *The Nusayri-'Alawis*, 62-63, 66, 299-309.

11 İbn Teymiyye, *Nusayriler*, 17, 37-39.

12 Bkz. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, 82, 109-110; ayrıca bkz. Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda", 66-67; Ocak, "Türklerin İslam Yorumu", 46-47, 71-72; Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları, II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 74-75, 81-83; Devrim Burcu Eğilmez, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hoşgörü Söylemi (1545-1566)* (İstanbul: İletişim Yayınları 2017), 92-96vd.

13 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 7/I-II, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994), 83, 792, 798.

14 Bkz. Stefan Winter, *Orta Çağ Halep Döneminden Türkiye Cumhuriyeti Dönemine Arap Alevilerinin Tarihi*, Çev. Onur Gayretli (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2024), 132, 135, 178.

öznel izlenimlerini ortaya koymuştur. Sonrasında ise ahlaki açıdan dışlayıcı bir yaklaşım olarak düşünülebilecek geleneksel anlatı örneklerini sıralamıştır. Buna göre gizli olarak, doğan güneşe tapan bu ahalinin kızlarını da kendilerine nikâhladıklarını iddia etmiştir. Söz konusu eserinde ayrıca, Nusayriler ile Dürzi, Yezidi ve zikrettiği diğer mezhep kesimlerini birlikte anarken hepsini “sapık” olarak nitelemiştir.¹⁵

Diğer taraftan, Osmanlı hâkimiyetine giren Nusayrilerin resmi otorite tarafından belirlenen siyasi ve hatta hukuki konumlarının bir bakıma belirsizliğe karşılık geldiğini düşünebiliriz. Zira Sünni İslam dairesi dışında kalması itibarıyla ‘makbul olmayan’ hatta İslam dışı bir kitle olarak kabul edilirlerken, diğer taraftan ‘tebaa yükümlülükleri’ ölçüsünde onların Müslümanlık statüsüne dahil edildikleri görülmektedir. Aynı zamanda ilişkilerin, pratikte ‘sürdürülebilir bir siyasetin’ gerekleri dahilinde geliştiğini söyleyebiliriz. Böylece, pragmatik bir yaklaşım olarak, hâkimiyet altında yaşayan bu ahalinin sahip olduğu potansiyelden istifade edilebilme ve bu sayede sistemin işleyişine katılmaları istenilmiştir. Bu sebeptendir ki Nusayriler, İslam ehlinin bir vazifesi olan askerlik vazifesinden sorumlu tutulabilmişlerdir.¹⁶

Fakat ilginç bir şekilde, bu şartların hüküm sürdüğü esnada, inanç açısından kabul görmeyen bu ahalinin askerlik vazifesine alınmalarına yönelik tartışma da gündem olmuştur. 1848 tarihli bir tezkirede¹⁷ işlendiği üzere, Dar-ı Şura-yı Askeriye, Nusayri ve Dürzi ahalinin ehli kitaptan olmadıklarından dolayı askerliğe alınmalarının uygun görülmediği beyan edilmiştir. Ancak, bölge nüfusunun ekseriyetini oluşturan Nusayri ve hatta Dürzilerin askeri vazifeden ayrı tutulması orada bulunan Arabistan Ordusu’nun askeri ihtiyacı açısından uygun olmayabilirdi. Bu sebepten görünüyor ki, mevzunun yeniden gözden geçirilmesi için Dar-ı Şura-yı Askeriyeye havalesine gerek görülmüştür.¹⁸

19. yüzyıla girerken, inanç açısından devletin Nusayrilere yaklaşımı elbette geleneksel algıyı muhafaza etmekteydi. 1816 tarihli bir kayıta, bu ahali için kullanılan “*fırak-ı dalleden*¹⁹ Nusayri taifesi” tabiri bu durumla ilgili örneklerden biridir. Aynı yerde, Nusayrilerin itaatsizlik ve yağma fiilleri bahsinin paralelinde düşünülebileceği üzere “*kâfirden eşedd bir kavm-i leim*”²⁰ olarak geçen ifadelerde benzer bir örnektir.

Osmanlı yönetimi altında yaşayan Nusayri ahalisine karşı hali hazırdaki bu geleneksel algı, onların inanç mensubiyetiyle ilgili olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru değişen siyasi şartlar ise, Osmanlı ile Nusayriler arasında yeni bir süreci başlatmakla birlikte bu geleneksel algının yaratabileceği handikaplar aşılmak istenmiş ve onların, belirlenen yeni siyasal program dahilinde konumlanmasını sağlayacak sürecin sorunsuz işlemesi arzu edilmiştir.

2. İslamcılık Siyasetinin Odağında Nusayriler

II. Abdülhamit döneminde, İslam Birliği (İttihad-ı İslam) ya da *Panislamizm* (İslamcılık olarak anacağız) politikası, devletin resmi ideolojik programı olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Ancak bunu da belirtmek gerekir ki İslam Birliği düşüncesinin ortaya çıkması daha önceki yıllara uzanmaktadır.²¹

15 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9/1, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 414, 433.

16 Yvette Talhamy, “The Nusayri Leader Isma’il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)”, *Middle Eastern Studies* 44/6 (2008), 896.

17 BOA, İrade, Mesail-i Mühimme (İ. MSM), No. 15, Gömlek No. 316, 28 Rebiyülevvel 1264/4 Mart 1848; Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına, Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856* (Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 227-228.

18 “... Berriyetü’ş-Şam havalisi yani Arabistan ordu-yu humayun dairesi ahalisinin ekserisi Nusayri ve Dürzi taifesinden ibaret olub bunların ise ehl-i kitab olmadıklarından ibtida tanassur itmedikce Arabistan uleması tarafından İslamiyete kabul olunmadıkları rivayet olunmasıyla bu hale göre Dar-ı Şura-yı Askeri tarafından bunların dahi silk-i askeriye kabulü tecviz olunmadığı halde Arabistan Ordu-yu Humayuna bayağı hisse-i askeriyesini alacak yer bulamayacağından şu mütalaalar meydanda iken bari bu madde bütün bütün emhal olunmayarak bir kere daha Dar-ı Şuraya havale olunması suretini ekser-i huzzar der-miyan itmiş olub...”, BOA, İ. MSM, No. 15, Gömlek No. 316; aynı belge ve açıklamalar için ayrıca bkz. Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, 227-228.

19 Devellioğlu’nun lügatında bu tabir: “dalalet düşmüş, sapıtmış, iman etmeyen fırkalar”, şeklinde geçmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017), “Fırak-ı dalle”, 304. Yahut bu hususta Deringil’in benzer örneklerde belirttiği üzere, “sapkın mezhep” manasında olarak bkz. Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (١٩٠٩-١٨٧٦), Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 97.

20 Bkz. BOA, Hattı Humayun (HAT), No. 496, Gömlek No. 2437, 29 Cemaziyevvel 1231/7 Nisan 1816; aynı ifade için yine bkz. BOA, HAT, No. 669, Gömlek No. 32670; ayrıca bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 175. Bu sıralarda kendileri hakkında fetva verilmesi ve benzer yaklaşım bağlamında ayrıca bkz. Ali Çapar, “Mezhepçilik, Pragmatizm ve Müzakere: 16 ile 19. Yüzyıllarda Osmanlı Nusayri İlişkileri ve Nusayrilerin Değişen Statüleri”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 22 (2020), 128.

21 Ayrıntı için bkz. Mümtaz’er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcığın Doğuşu* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014), 37-38, 216, 259-260; Şerif Mardin, “19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 9/92; Georgion, *Sultan Abdulhamid*, 266.

II. Abdülhamit döneminde siyasetin merkezine yerleşen bu politika, esasında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ağır buhranlardan kurtuluşun çıkış yollarından biri olarak şekillenmiştir. Yenileşme hamlelerinin başlaması ve Tanzimat sürecine müteakip, Osmanlı'nın yaşadığı kötü gidişatın önüne geçmeye yönelik gayretlerin son safhalarında geliştirilen bu politika, yeni bir çare olarak görülmüştür.²² Bu politika için, esasında imparatorluk tebaasının nitelik açısından belirginleşen Müslüman ağırlıklı bir nüfus ekseriyeti de pekiştirici bir faktör olmuştur. Bu doğrultuda İslamcılık politikası, Müslümanlık merkezindeki birliği ve elbette devletin varlığını korumaya yönelik hedefe yönelmiştir.²³

Diğer yandan bu politika, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem Sünni İslam geleneğinden farklılaşmıştır. Seküler bir ideolojik yapılanma arka planıyla karşımıza çıkan bu yeni hareket, savunma refleksiyle²⁴ işlemiş ve modern telakilerden istifade etmiş bir yapıya bürünmüştür. Örneğin, Ocak'ın *Abdülhamit dönemi İslamcılığı*²⁵, Deringil'in *Yeni Ortodoksluk*²⁶ dediği ve yine Türköne'nin modern bir ideoloji²⁷ olarak şekillenmesiyle izah ettiği bu siyaset, devlet ve hilafet makamının tebaa olan ve olmayan Müslümanlarla bağların güçlendirilmesine yönelik bir hedef saptadığını söyleyebiliriz. Bunun ise hem Osmanlı Devleti'nin hilafet makamı kanalıyla diplomatik dengelerin lehte tutulmasındaki manevralarda hem de iç siyasetin işleyişi bakımından belirleyici olduğunu düşünebiliriz.²⁸ Bu çalışmada, Panislamizm yahut İttihad-ı İslam ideolojisinin, uluslararası siyasette ve tebaa olmayan Müslümanlar açısından yürütülmek istenilen politik programından çok, Osmanlı'nın iç siyasetindeki ehemmiyet ve işleyişi öne çıkarılmıştır.

İslamcılık siyasasındaki mühim mevzulardan biri Şii, Bektaşî, Zeydi, Nusayri ve Kızılbaş ile Müslüman olmayan Yezidiler gibi geniş bir yelpaze oluşturan kesimlerin 'dönüştürülmesi' yönündeki çalışmalardı. Sünni İslam esaslarından farklı bir yol izleyen bu kesimler, devletin kabul ettiği meşru inanç sınırlarının da dışında kalıyorlardı. Bu nedenle, 'hatalı' veya 'sapkın' olarak görülen bu cemaatlerin 'makbul' bir hale getirilmesi arzu ediliyordu. Bunun yolu ise İslamcılık siyaseti bağlamında, bu kesimlerin Sünni İslam mezhebine müdahil edilmeleri idi.²⁹ II. Abdülhamit döneminde icra edilen bu politika basit bir mezhep değiştirme çabası değildi. Bu politikanın hedefindeki inanç kesimleri üzerinde muvaffakiyete ulaşmakla, onların devlet ve halife otoritesine bağlılık ve sadakatleri temin edilecekti.³⁰ Bunun paralelinde ise sistemin işleyişini sağlayacak uygulama ve yükümlülüklerin de daha müsait şartlarda icra edilmesinin zemini oluşturulabilecekti.

Aşağıda işlenecek vaziyet çerçevesinde bizce, imparatorluğun içinde bulunduğu kötü gidişatı ve hatta çözülmeyi önleyebilmeye yönelik bu siyaseti hızlandıran zorlayıcı faktörlerden ikisi önemliydi. Bilhassa ele aldığımız inanç kesimleri açısından düşünüldüğünde, bunlardan birinin bir çekişme alanı olan Irak bölgesindeki İran-Şii nüfuzuyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Diğeri ise, imparatorluk coğrafyasında geniş bir faaliyet alanını elde etmiş Hristiyan misyonerlerin etkisi olmuştur.

Erken dönemlerden beri Osmanlı ve İran arasında süre gelen siyasi çekişmelerin, her iki tarafın ideolojik nesnesi olması itibarıyla dini-mezhebi bir görüntüyle temsil edilmesi, yeni dönemin de mevzusu olmuştur. 1894 tarihli rapo-

22 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 263; Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar* (İstanbul: Alfa, 2016, 19-20; Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, 57-58.

23 Bkz. Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII, (2016), 379-380; Akpınar, "II. Abdülhamid Dönemi Devlet Zihniyetinin Alevi Algısı", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik, Tarih-Kimlik-Inanç-Ritüel*, Der. Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 217; Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, 20-23; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 144; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 31; Orhan Örs, *II. Abdülhamid'in Kürt Politikası 1876-1909* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 172.

24 Deringil, iktidar meşruiyetine yönelik bu modern İslamcılık siyasetini defansif yönde işleyen bir ideolojik yapılanmayla izah etmektedir. Ayrıntı için bkz. Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 70.

25 Ocak, son dönem İslamcılık siyasetini geleneksel Osmanlı İslam anlayışından farklılaşmasına dikkat çeker. Bkz. Ocak, "II. Abdülhamit Dönemi", 95.

26 Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 70.

27 Geleneksel İslam ile modern dönemde "ideoloji" mahiyetinde düşünülebilecek İslamcılık fikri üzerine yapılan karşılaştırmalı izahatlar için ayrıntılı olarak bkz. Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, 28-36

28 Her iki yöndeki siyaset bahsinde şu çalışmalara bakılabilir: Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 265-267, 269-270, 275-281; Şerif Mardin, *19. Yüzyılda Düşünce Akımları*, 93; Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 379, 429-430; Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, 198-204; Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, 106-109; Örs, *II. Abdülhamid'in Kürt Politikası*, 169-172; Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, 20-24. Mardin, bu siyasetin 1870'lerden sonra Avrupa'daki 'Pan' milliyetçiliklerine zıt olarak işlediğine dikkat çekmiştir. Mardin, *19. Yüzyılda Düşünce Akımları*, 92-93.

29 Bu hususta bkz. Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 96-114; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, 31-32, 200; Kiremit, *Lazkiye*, 294; Eren Yılmaz, "II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 17 (2018), 104-105, 108, 115; Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası", 386-387; Örs, *II. Abdülhamid'in Kürt Politikası*, 173-174.

30 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, 31-32, 273, 276; Kiremit, *Lazkiye*, 293-295.

runda, İran'ın bölgedeki hareket alanının genişlemesi bahsinin kritiğini yapan Tahran sefiri, bunun nedenini iki şıkta izah etmiştir. İlkini, İranlıların yerleşim birimlerinin en aşağısında bulunan köylere ve hatta aşiretlere kadar uzanan bir propaganda alanı açması, ikincisinin ise İran'ın diplomatik temsilcilerinin rahat hareket etmesiyle ilgili olduğunu savunmuştur.³¹ Bu iki nedenin ortadan kaldırılması için de bazı tedbirler sıralamıştır. Kutsal yerleri (Atebat-i Aliyet) ziyarete gelen İranlıların buradan başka yerlere gitmelerinin engellenmesi ve ziyaret süresine düzenleme getirilmesi; benzer şekilde ticaret ve benzeri işler için bölgeye gelen İranlıların köy, nahiye ve aşiret bölgeleriyle temasının kısıtlanması; hilafet makamına itaat ve sadakati aşılama üzere bölgeye Sünni hocaların gönderilmesi önerilen önlemlerin en dikkat çekici olanlarıdır.³²

Bununla beraber, Osmanlı hâkimiyetindeki Irak bölgesinde yoğun olarak yaşanan nüfuz mücadelesinde İstanbul, lehte bir sonuç almaya çalışmıştır. İran'ın Şiilik üzerine yoğunlaştırdığı siyaset, karşı ideolojik manevralarla etkisiz hale getirilmek istenmiştir. Irak'taki Şii ahali arasına Sünni âlimlerin gönderilmesinin yanı sıra, genç Şii çocukların aslında ideolojik 'ıslah kurumları' olan devlet okullarına yerleştirilmesinin düşünülmesi gibi çalışmalar bu politikanın ürünüdür.³³ Şii öğrencilerin devlet okullarına alınması bahsinde ise, Temmuz 1891 tarihinde Saray'dan Ser-Askerliğe gönderilen yazıda, münasip miktardaki gencin Bağdat'tan İstanbul'a getirilip buradaki müderrisler vasıtasıyla Sünni akidelere göre eğitilmesi yönündeki padişah emri bildirilmiştir. Bu sayede, "itikad-ı batıla" şeklinde anılan Şii inançlarını terk ettirerek memleketlerine birer Sünni olarak dönmeleri ve buralarda maaşlı eğitimci olarak görev yapmaları düşünülmüştür.³⁴ Öyle ki aynı yılın aralık ayında verilen cevapta, bu maksatla olmak üzere 12 Şii talebenin İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Bu kişiler, Şeyhülislam makamının mesuliyeti altında olmak üzere, aynı kurumdan tayin edilecek müderrisler tarafından eğitilmesi uygun görülmüştür. Yanı sıra bu talebelere aylık 100'er kuruş maaş ile kendilerine uygun bir yer bulununcaya kadar yemek ve ikametleri için Şeyhülislamlık kurumu yetkilendirilmiştir. Bir an evvel eğitime başlatılmaları münasebetiyle hocalarının gözetimine verilmesi gereği de özellikle belirtilmiştir.³⁵

Osmanlı'nın İslamcılık politikası karşısında duran mühim problemlerden birisi de Hristiyan misyonierlerin imparatorluk coğrafyasında yaygın olarak sürdürdükleri faaliyetleriydi. Bunlar arasında en çok dikkat çekenler ise Protestan misyonierleriydi. Özellikle II. Abdülhamit döneminden itibaren misyonierlerin siyasi bir tehdit olarak algılanmaya başlanan çalışmaları kısıtlanmak istenmiş ve bir dizi önlemden oluşan karşı politika harekete geçirilmişti. Bu kapsamda olmak üzere, yukarıda da zikredildiği gibi, batını İslam ve diğer 'marjinal kesimler' üzerinde İslamcılık politikasının tatbik edilmesini hızlandıran nedenlerden en mühiminin misyonierler faktörü olduğunu söylemek abartıdan azade görünmektedir.³⁶

Kızılbaşlar, Dürziler ya da Yezidiler gibi, misyonierlerin ilgisini çekmiş kesimlerden birisi de batı Suriye, Antakya ve civar bölgelerin sakinleri Nusayriler olmuştur. Bu ahali, yaşadıkları bölgelerde Protestan misyonierlerinin faaliyet programına dahil edilmiştir. Çok geçmeden resmi mercilerin dikkatini çekmeye başlayan bu münasebetin, devletin menfaatleri açısından politik ve dini sakıncalar barındırdığı kabul edilmiştir.³⁷

31 "...başluca iki sebep olub birincisi İranilerin ve hususıyla Ahvanidlerin kura ve nevahi ve aşayir-i Osmaniye içüne varıncaya kadar yayı-larak sebk-i (gazat?) Osmani miyanında neşr ü ta'mim-i mezheb-i Şia eylemeleri. İkincisi dahi İran Karper-dazlarının belki bir İran mem-leketi gibi icra-yı hükm ve i'mal-i nüfuz eylemeleridir." BOA, Y. EE, No. 10, Gömlek No. 69, 11 Safer 1312/14 Ağustos 1894. Benzer bir rapor hususunda ayrıca bkz. Deringil, "Irak'ta Şiiliğe Karşı Mücadele: II. Abdülhamid Döneminde Bir Osmanlı Karşı Propaganda Örneği", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 149-150; Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 369-370.

32 Ayrıntı için bkz. BOA, Y.EE, No. 10, Gömlek No. 69.

33 Bkz. Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 132; Deringil, "Irak'ta Şiiliğe Karşı Mücadele", 159; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, 281; Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 368-371; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 376-377; Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, 115-117.

34 "...mezheb-i Şiiyede bulunan gençlerden mikdar-ı münasibinin Der-saadete celbiyle taraf-ı vala-yı meşihat penahiden tayin olunacak müderrisler vasıtasıyla ulum-ı aliye tahsil ittirildikde ve hubbu's-şebabe? zihinlerine layıkıyla yerleşmemiş olan itikad-ı batıla tabian zail olduktan sonra Sünni olarak memleketlerine avdetlerinde kendülerine maaş tahsisıyla hem-cinslerine tedris-i ulum ile meşgul idilmeleri hususuna irade-i seniyye...", Başkitabet'ten Ser-Askerlik makamına gönderilen tezkere olarak, 15 Zilhicce 1308/22 Temmuz 1891, BOA, Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), No. 22, Gömlek No. 62.

35 Bkz. BOA, Y. PRK. BŞK, No. 24, Gömlek No. 66.

36 Deringil, "Irak'ta Şiiliğe Karşı Mücadele", 112-116; Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 147, 152, 162-170; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 378-380; Adil Bakıya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 134, 138-139, 164; Hakan Mertcan, *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih, Kimlik, Siyaset)* (Adana: Karahan Kitabevi, 2013), 98-99; Kiremit, *Lazkiye*, 293-294; İlker Kiremit, "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonierleri ve Osmanlı Siyaseti (1846-1923)", *Belleten*, 87/308 (2023), 217.

37 Ayrıntı için bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 274-278, 294 vd.; Ali Çapar, "Governance in the Periphery through Schooling: Educational Policies and Nusayri/Alawi Children in Late Ottoman Syria", *Paedagogica Historica* 60/2 (2024), 253, 258-260, 265-266; bkz. BOA, Sadaret, Mühimme Kalemi (A)MKT. MHM, No. 450, Gömlek No. 53; misyonierler bahsinde ayrıca bkz. BOA, Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiye (MF. İBT), No. 231, Gömlek No. 32; BOA Maarif, Mektubi (MF. MKT), No. 776, Gömlek No. 14.

Diğer taraftan, Suriye gibi hassas olduğu düşünülen hâkimiyet bölgesinde yaşayan sadece Nusayriler gibi gayri Sünni kesimler değil ayrıca Osmanlı'nın Müslüman olarak kabul ettiği ahaliyle misyonerler arasındaki münasebet sorgulanmaya başlanmıştır. Bilhassa politik eksende ortaya çıkabilecek tehdidin önüne geçilmesi münasebetiyle karşı hamleler geliştirilmeye gayret edilmiştir. Bunlardan biri, misyonerlerin en mühim faaliyet alanı olan mekteplere Nusayrilerin yanı sıra Sünni kesimlerin dahi ilgi duymasının önlenmek istenmesi olmuştur.³⁸ Yanı sıra henüz 1872 tarihli bir kayıta Şii ve batını kesimler için, dışarıdan Müslüman gibi görünüp esasen kendilerine ait inanç esaslarına sahip Nusayriler gibi Mutevali ve Dürzilerin diğer din ve inançları benimsemeye müsait oldukları münasebetle bu okullara rağbet ettikleri belirtilmekle beraber buna çareler aranmıştır.³⁹ Bu doğrultuda, II. Abdülhamit dönemi İslamcılık siyaseti kapsamında geliştirilecek yeni münasebetin 'ihtida' ya da mezhep değiştirmeyi sağlayacak Sünnileştirme ekseninde işlemesine gerek duyulmuştu. Batını İslam anlayışına mensup Nusayriler ise, esasında devletin Sünnileştirme politikasını uygulamak istediği kesimlerden sadece birisiydi. Öyle ki bu ahali için, diğer kesimlerden bağımsız ya da farklı düşünülen politik uygulamalar bulunmuyordu. Gayri Sünni diğer kesimler gibi Nusayriler için de geçerli olan resmi beklenti, devletin resmi ideolojisinin gerektirdiği bir inanç ve kimlik dairesine müdahil olmalarıydı. Bu doğrultuda olmak üzere, resmi siyasetin kullanmaya başladığı yöntem ve yaklaşımlar işlemeye başlıyordu. Zira bu kesimlerle, her halükarda bağların diri tutulması ve devlete olan sadakatlerinin temini gerekiyordu. Son kertede arzulanan, daha sistematik yöntemlerle, makbul mezhep/inanç dairesinin mensubu olmalarının sağlanmasıydı.⁴⁰ Bu maksat dahilinde, Nusayriler özelinde bakıldığında, genel olarak yaşadıkları yerlerde onların devlet mekteplerinde eğitim görüp beraberinde mescitlerde Sünniliğin gereklerini ifa etmeleri için gerekli çalışmalar yürütmeye başlanılmıştır.⁴¹

Diğer yandan Nusayrilerin inanç değiştirme ya da düzeltilmesine (tashih-i akaid) yönelik mevzunun gündeme gelmesi daha erken bir döneme uzanmıştır. 1852 tarihinde Antakya Meclis reisi Ömer Efendi'nin hazırladığı ve merkeze (Meclis-i Vala) gönderilen raporunun müzakere edilmesiyle, İskenderun iskelesinden Cebel-i Lübnan'a kadar uzanan coğrafyada ve 100 bin civarındaki nüfusa sahip Nusayrilerin çoğunun "usul-i mezhebiyyeden rücu' ile" Sünni İslam'ı benimsemek istedikleri belirtilmiştir. Ancak, yerel Sünni din adamlarının da etkisiyle, bir muhalif kesim bulunmaktaydı. Bunlara karşı, Nusayrilerin tevbe ile inançlarını değiştirdikleri bahsiyle fetvanın alındığı, bu sebeple kendilerinin Müslüman olarak görülmesi gereğiyle cevap verilmiştir. Zira yüksek nüfus kitlesini oluşturan bu kesimin 'meşru' inanç dairesine dahil olmasının ehemmiyeti, aksi bir yola müsaade edilmesine imkân vermemiştir. Bu kanaat ve işin önemi doğrultusunda, Nusayrilerin yaşadığı bölgelerin idari mercileriyle irtibatın ve bilgi hareketliliğinin sürdürülmesi gereğine de dikkat çekilmiştir.⁴²

38 Misal olarak, Şam ulemasından Bihtar-Zade Şeyh Ahmed Efendi'nin 10 Şevval 1309 (8 Mayıs 1892) sunduğu layihada, Beka Kazası dahilindeki birkaç köyde bulunan misyoner mekteplerinde eğitim gören Müslüman çocukların buradaki ilişkisini sona erdirmeye hususundaki çalışmalarını sıralamıştır. Kazaya bağlı muhtelif köylerde icra ettiği bu mesaiye çocuklar ile velilerine verdiği nasihatlerle onları ikna etmeye çalıştığını belirtirken, diğer taraftan, Hristiyan din adamlarının bölgedeki faaliyetlerden dolayı ileride çocukların Hristiyanlaşabileceğine dair uyarıda da bulunuyordu. Ayrıntı için bkz. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), No. 28, Gömlek No. 2045. Ayrıca bakınız Kerek Sancağındaki Latin ve Protestan menşei misyonerlerin ruhsatsız mektepler vasıtasıyla "mütevahhişe ve bedeviyeden" Arap kabileleriyle temasları ve hem bu kesimlere hem de Nusayrilere mektep açması gereği bahsinde Suriye valisi Nazım Paşa'nın yazısı, BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), No. 185, Gömlek No. 33, 11 Kanunuevvel 1314/23 Aralık 1898; Suriye bahsinde ayrıca bkz. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 380-381.

39 BOA, A}MKT. MHM, No. 450, Gömlek No. 53.

40 Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 105, 113-114; Selim Deringil, "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 113-116, 136-137; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 378,380; İlker Kiremit, "Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Bir Değerlendirme: Kimlik ve Öteki Olma", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık, Tarih-Kimlik-Inanç-Ritüel*, Der. Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 375-376; Necati Alkan, *Non-Sunni Muslims in the Late Ottoman Empire, State and Missionary Perceptions of the Alawis*, (London: İ. B. Taurus, 2022), 108-110. Antakya Nusayrileri özelinde, "Taife-i mezbureden küfri mucib mu'tekidat-ı batıla ve mezahib-i kaside-i Nusayriyeden tevbe ve rücu' ve şeref-i İslamiyet ile teşerrüf iderek ehl-i Sünnet ve cemaat mezhebi üzerine mu'tekid olanların tevbe ve İslamiyetleri makbul olmağa...", BOA, DH. MKT, No. 1958, Gömlek No. 80, 12 Zilkade 1309 (8 Haziran 1892); BOA, İrade, Meclis-i Mahsus (İ. MMS), No. 130, Gömlek No. 5563; ayrıca bkz. Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54 (2010), 87.

41 Kiremit, *Lazkiye*, 300-302; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 81-96vd; ayrıca bkz. Çapar, "Educational Policies and Nusayri/'Alawi Children", 252-258.

42 "...tashih-i akaid-i diniyye iderek haklarında ahali-i İslam misüllü muamele olunmak emelinde bulunduklarından bunların tevbe ve İslamiyetlerinin kabulü hakkında bir takım delail-i nakliye serir-i mübayan olunmuş olmasıyla icab-ı şer'isi canib-i hazret-i fetva-penahiden lede'l-istifsar olabada fetva-haneden yazılan bir kıt'a müzakere mealinden müstefad olduğu veçhile taife-i merkumeden şeref-i İslam ile müşerref olub akaid-i İslamiye üzere mu'tekid olanların tevbe ve İslamiyetleri şer'an makbul olacağı anlaşılmış olub öteden berü mütearif ve meşhud olduğu veçhile ve bu defa efendi muma-ileyhin ifadesi icabınca taife-i merkume Yahudi ve Hristiyan misüllü edyan-ı salifeden biriyle tedeyyün itmishler olmayub dava-yı İslamiyetle beraber bir mezheb-i na-hakkda bulunmaları cihetle şimdi andan ric'atları müddeaları olan akaid-i İslamiyye tashih demek olarak ve ilka bu halde ahali-i saire beyanlarında olan zıddiyet bi't-tabi mübeddel-i hüsn-i ülfet ve muaseret olacağından bunun mülken ve milleten menafii ve muhasenatı meydanda olub şukadar ki bunlar külliyyetlü ve cemiyetlü bir taife olmak hasebiyle bu kadar nüfusun tebdil-i umur-ı mezhebiyesi dahi başlıca bir madde olmak lazım geleceğinden..." BOA, MVL, No. 247,

Gelişen süreç içerisinde, Antakya bölgesindeki Nusayrilere odaklandığımızda, buradaki başat mevzulardan birinin, bu ahalinin camilere girmek ve çocuklarını mekteplere verme taleplerine karşı Sünni ahalinin gösterdiği muhalefet olduğunu görmekteyiz.⁴³ II. Abdülhamid döneminin öncesi ve sonrasında görülen bu muhalefet, yönetimi meşgul eden sorunlar yaratmıştır. Zira yerel ahalinin Nusayrilere karşı tutumu, bazı zamanlarda merkeze sirayet edecek vukuatların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki bu yönde ilginç vaka örnekleriyle karşılaşmaktayız.

1890 tarihli bir örnek Antakya'da hem geleneksel algının yansıması hem de kendilerine karşı yükselen muhalefetin işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki Nusayri ahalisine yönelik saldırgan ve tahkir edici fiiller dönemin esas mevzuları haline gelmiştir. Bahsi geçen senenin Eylül ayında, bazı şahısların yaptığı müracaatta, daha önce “*Nusayri*”, o sırada ise “*Arap*” denilen bu ahaliye mensup kişilere sokakta rastlandığında, onların sarıklarını alma ya da fiziki saldırıda bulunma gibi muamelere maruz kaldıkları yönünde bilgi vermişlerdir. Nusayrilerin bu durumdan şikayetçi olmaları durumunda dahi, aleyhlerinde yapılacak şahitlikle onların haksız çıkarıldıkları ifade edilmiştir. Dahası, dönemin gündem maddesi olacağı üzere, ahali mensuplarının cami ve hatta türbelere gittikleri sırada benzer şekilde taş ve hatta silahla saldırıya uğradıkları, akabinde yakalanan faillerin ise işlem yapılmadan salıverildiği eklenmiştir. Sadece Antakya merkezinde olduğu vurgulanan bu vukuattan hareketle, askerik vazifesini ifa eden ve devlete ait diğer külfetleri yerine getiren Nusayrilere yapılan bu muamelenin önüne geçilmesi ve meselenin tahkik edilmesi istenmiştir.⁴⁴

Her ne kadar Antakya merkezinden ibaret denilse de eş zamanlı olmak üzere, İskenderun'da benzer vukuatın yaşandığı görülmektedir. Lakin daha ilginç olduğu üzere, o sırada Hicaz ve Yemen'e gönderilmek üzere İskenderun'da toplanmış elli altmış kadar askerin gelişen olaya karıştığı görülmüştür. Cuma namazına katılmak istedikleri anlaşılan Nusayrileri engellemek isteyen bu asker tayfası, değneklerle saldırıp onları camiden çıkarmışlardır. Bunun üzerine Halep Valisi Raif Paşa'nın 4 Eylül 1896 tarihinde Sadaret'e gönderdiği şifreli telgrafta, merkezi bu olaydan haberdar ederken, yaşanan olaylara redif kuvvetiyle müdahale edildiğini bildirmiştir.⁴⁵

Diğer taraftan Antakya'da yaşanan vukuatta yer alan ayrıntılar, Nusayrilerin Lazkiye bölgesindekilerden farklı olarak⁴⁶, aslında burada, işleyen sistemin içinde konumlanmış ve toplumsal/ekonomik dinamiği oluşturan esas kitlelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Lakin Osmanlı'ya asker veren, vergi ödeyen bu ahali, inanç mensubiyeti bakımından hem geleneksel algı ve düşüncenin etkileriyle ilişkili fiillere maruz kalmış hem de hukuki haklardan yoksun bulunmuştur. Öyle ki onların şahitlik yapabilme imkanının olmaması yönünden bakılırsa, ileriki süreçte bu sorunun yeni bir olay üzerinden gündeme geleceğini görmekteyiz. Örneğin Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal'in 1892 tarihli ayrıntılı raporunda, Nusayrilerin Antakya'daki camilere girmek istemesine yönelik muhalefet bahsinde geçen bir husus, onların hukuki vaziyetleri hakkında malumat vermiştir. Şöyle ki Antakya eşrafının sahip olduğu arazilerde ve ağır şartlarda çalışan Nusayrilerin içinde bulunduğu şartlarda yaşayabileceği değişim, bahsi geçen toprak sahiplerinin menfaatlerine zıt düşmekteydi. Zira hukuki açıdan bakıldığında, Nusayrilerin mahkemelerde şahitlik yapma ve buna bağlı hakları kullanabilme imkânı yoktu. Ancak bu durumun değişmesi, daha doğrusu onların Sünni Müslümanlık dairesine dahil edilmeleri bu ahaliye yeni olanaklar sağlayabilirdi. Bu ise, hukuki temelli dengeyi Nusayrilerin lehine

Gömlek No. 32; aynı kayıt için ayrıca bkz. Sacit Uğuz, “İhtida/Tashihi-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayriler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2 (2019), 784. Aynı dosyada, Sadaretin saraya gönderdiği 23 Rebiyülevvel 1268 (16 Ocak 1852) tarihli yazıda ise, “İskenderun iskelesi karibinde Karaağaç nam karyeden Cebel-i Lübnan'a ve andan Hıms ve Hama'ya varıncaya yüz saat mikdarı mesafede...” yerleşik oldukları belirtilmiştir. Elbette bu nüfus, bahsi geçen Cebel-i Lübnan'ın kuzey eşliğinden Adana'ya kadar uzanmaktaydı. Bkz. TNA. FO, 881/2618, No. 235, s. 148. Ayrıca bkz. el-Hakim, *Suriyya*, 69.

43 Tozlu, “*Antakya ve İskenderun Nusayrileri*”, 86; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, 277; Uğuz, “*Nusayriler*”, 792-793; İlker Kiremit, *XIX. Yüzyılda Nusayriler (Arap Alevileri)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 166-167.

44 “Antakya ahalisinden bazı kesianın memleketleri ahvaline dair bazı maruzatları olduğu haber alınarak bunlardan zabıtaya müracaat iden Mustafa ve Hüseyin ve Osman ve Said ve Hamdi ve Ahmed ağalardan istifsar-ı madde olundukda...” BOA, DH. MKT, No. 1761, Gömlek No. 71, 2 Safer 1308/17 Eylül 1890. Buna benzer örneklerin anlatısı için ayrıca bkz. Mertcan, *Arap Aleviler*, 104-106; Reyhani, *Gölgesiz Işıklar*, 85-86.

45 “...Camie hücum idüb Nusayri mühtedilerini değnekle darb ve şetm iderek camiden ihrac itmiş ve karağöl efradıyla jandarma ve redif zabitanından bazıları darb ile bir arbede çıkarmışlar ise de derhal mikdar-ı kafi asakir-i redife celb ve nesayih-i lazıme icra idilerek önü alındığı...” BOA, Yıldız, Hususi Maruzat (Y. A. HUS), No. 358, Gömlek No. 80, 23 Ağustos 1312/4 Eylül 1896; BOA, Hariciye, Tahrirat (HR. TH), No. 181, Gömlek No. 35; BOA, Dahiliye, Şifre (DH. ŞFR), No. 197, Gömlek No. 52. Hatta Adana'da da Nusayrilerin camiye girmek istemesine karşı benzer bir muhalefet yaşanmıştır. Bkz. Kiremit, *XIX. Yüzyılda Nusayriler*, 170-171.

46 Lazkiye'nin engebeli bölgelerinde yaşayan Nusayrilerin coğrafi/mekansal ve toplumsal şartları, onların sisteme 'entegre' edilmesi karşısında bir engel yaratmaktaydı. Dağ bölgesinde, aşiret örgütlenmesine dayalı yapılarıyla buradaki Nusayriler, itaatsiz, isyancı bir tutum içindeydi. Buna karşın Osmanlı yönetimi, farklı kanallarla Lazkiye'deki bu ahalinin belisteme dahil edilmesine dair politika ve pratikler geliştirmiştir. Ayrıntılı olarak bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 177-212, 293-313.

menfaat kesiminin aleyhine olacak şekilde değiştirebilecekti.⁴⁷ Bunun farkında olduğunu düşündüğümüz muhalif kesimler, Nusayrilerin takiiyyeye başvurdukları ve aslında pragmatik maksatlarla kendilerinin Sünniliğe dahil olmak istediklerini savunmuşlardır⁴⁸. Çıkar kaygısına dayalı bu tutumun peşi sıra, Sünni ahali ve özellikle din adamları arasında⁴⁹ hakim olan geleneksel Nusayri algısı da hesaba katıldığında, kitleleri harekete geçirmenin zor olmayacağı aşikardır.

Ancak Osmanlı yönetimi, yükselen muhalefet ve ileri sürülen iddiaların yaratacağı etkilerin önüne geçmek istemiştir. Daha önemlisi Nusayriler hakkında arzu edilen 'Sünnileşme' beklentisinin istenilen düzeye ulaşamaması halinde dahi münasebetin geliştirilmesi ve bunun korunması gereğinden de taviz vermemiştir. Öyle ki yukarıda bahsettiğimiz hoşnutsuz kesimin öne sürdüğü iddialara karşı "... (Nusayriler) *haklarında ehl-i İslam muamelesi icra olunmakta ve kendüleride o iddiada bulunmakta oldukları halde dava-yı İslamiyetleri kabul ve tasdik idilmeyerek tefrik-i mezheb yolunda ayrıca cami ve mescid inşa ittirüb cemiyet-i İslamiyye miyanından ayrılmaları siyaseten muvaffak-ı hikmet olamayacağı...*"⁵⁰ şeklindeki ifadeler de devletin resmi tutumunu izah etmiştir. Benzer kayıtlarda rastladığımız üzere, bu resmi yaklaşımda dikkat çeken husus, imparatorluğun içinde bulunduğu varlık krizinin önüne geçmeye yönelik hasasiyet ve bunun yarattığı öncelikler olmaktadır. Bu nedenle, ileri sürülen iddialara dayanarak yükseltelen muhalefet, yürürlükte olan resmi siyaset açısından uygun görülmemiştir. Dönemin resmi politikasının hassasiyetleri çerçevesinde, devletin içinde bulunduğu kötü gidişatın önüne geçmek ve hâkimiyet altında yaşayan tebaanın bağlılığını muhafaza etme maksadıyla kapsayıcı ve hatta 'müsamahakar' bir yaklaşım tercih edilmiştir. Zira Nusayrilerin her halükarda camiye girme iddiasında bulunmalarıyla, resmi ideolojinin tasavvur ettiği 'makbul mensubiyete' bir ölçüde iltisak etmeleri sağlanabilirdi. Neticede, iddia edildiği gibi, batını inanç esaslarına dayalı olan ve kendi içlerinde ifa ettikleri ibadeti devam ettiriyorlar ise de telkin ve diğer yollarla bunun terk ettirilmesi gereği savunulmuştur.⁵¹ Üstelik Osmanlı merkezi bunun, işlemesi gereken bir süreç olduğunun farkındaydı ve böylece uygulanacak çalışmalarla bu ahalinin bir dönüşüm yaşayacağı kanaatindeydi.

Şakir Paşa'nın 1897 tarihinde merkeze gönderdiği yazı, hem devletin hem de Nusayrilerin yaşanan gelişmelerden çıkardığı anlam açısından mühim bir göstergedir. Paşa, 'ihtida' etmiş olduğunu belirttiği bu ahali ile münasebetlerin geliştirilmesi ve muhtemel engellerin önüne geçilmesinin, aslında sıkça vurgulanan, 'siyasi' açıdan olan ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Bu hususta Halep vilayetine gönderdiği yazıda ise, Nusayrilerin hükümet dairelerinde 'Müslüman' olarak tanınmaya ve hatta nüfus dairesindeki kayıtlarının bu yönde tutulmaya başlandığını belirtmiştir. Bunun paralelinde, "*Sırf İslam olarak tanınması ve ehl-i İslam hakkında ne yolda muamele icra olunuyor ise taife-i mezkure hakkında dahi o yolda muamele icra olunması (...) bunların daima hükümet-i seniyyenin nazar-ı şefkat ve himayetinden devr tutulmayarak kendilerine her dürlü muavenet ve teshilat-ı lazıme iraesıyla esbab-ı emniyetlerinin istikmalı...*"⁵² gereğini vurgulamıştır.

Diğer yandan yönetim, yaşanan muhalefetin önüne geçmek isterken ayrıca, bu ahalinin cami ve okullara girmelerine gayret etmiştir. Fakat bu hususta Nusayrilerin bahsi geçen bu yerleri Sünni ahaliyle ortak kullanmasını önemsemiştir. Bu sayede Nusayrilerin Sünnileşmelerinin daha elverişli şartlarda gerçekleşebileceği düşünülmüştür. Yanı sıra, sadece Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde bahsi geçen yapılarla ilgili inşaat çalışmaları başlatılmıştır. 29 Eylül 1893 tarihli yazısıyla Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın verdiği malumata göre, yapılan inceleme neticesinde, Nusayriler için Antakya'da 31 ve İskenderun Kazasında yedi olmak üzere toplamda 38 iptidai mektebin inşası gerekli görülmüştür. Ancak eldeki maddi imkânlar ölçüsünde, Antakya'da 20, İskenderun bölgesinde ise beş mektebin tesisi kabul edilmiştir⁵³. Öte yandan bu okullardaki gidişat ya da Nusayri çocuklarının eğitilmesi konusundaki işler iyi

47 Ayrıntı için bkz. BOA, Y. PRK. MF, No. 2, Gömlek No. 57, 5 Cemziyelevvel 1310 (25 Kasım 1892); Rapor için ayrıca bkz. Kiremit, XIX. Yüzyılda Nusayriler, 169,180-182. Yanı sıra Nusayri ahalsinin vaziyeti hakkında bkz. Mahmut Reyhani, *Gölgesiz Işıklar-II, Tarihte Aleviler* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 83.

48 BOA, İ. MMS, No. 130, Gömlek No. 5563; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 87-88; Uğuz, "Nusayriler", 791-793.

49 Bu muhalefet içerisinde rol oynayanlardan birisi de Antakya müftüsü Abdulkadi Efendiydi. BOA, İ. MMS, No. 130, Gömlek No. 5563; Öyle ki, Antakya'da Nusayriler için tesis edilen iki mescidin açılış törenine, bu ahalinin (muhtedi tabiriyle) "müslimin-i saire ile mesacide duhulleri caiz olmadığı" savunusunda olan Abdülkadir Efendi ve idare meclisi azası Rauf Efendilerin katılmamaları resmi merciler tarafından uygunsuz bir davranış olarak karşılanmıştı. Bkz. BOA, BEO, No. 620, Gömlek No. 46476, 18 Zilkade 1312/13 Mayıs 1895.

50 Halep valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazı için bkz. BOA, Dahiliye, Mektubi (DH. MKT), No. 31, Gömlek No. 9, 29 Ramazan 1310/16 Nisan 1893; ayrıca bkz. Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 91-92.

51 Bu bahiste bkz. BOA, İ. MMS, No. 130, Gömlek No. 556, 31 Cemaziyelahir 1309; BOA, DH. MKT, No. 1958, Gömlek No. 80, 12 Zilkade 1309/8 Haziran 1892; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 87-89, 91-92; Kiremit, XIX. Yüzyılda Nusayriler, 91-92,160; Mertcan, *Arap Aleviler*, 109; Uğuz, "Nusayriler", 793.

52 Her iki yazıda Antakya ve civarındaki Nusayrilerin 25 bin nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. BOA, Y. EE, No. 81, Gömlek No. 33.

53 BOA, İrade, Maarif (İ. MF), No. 2, Gömlek No. 10.

gitmemiştir. Öğretmenlere verilen maaşların düşüklüğü⁵⁴ ve devamsızlıkların da etkisiyle bu mektepler kapanmaya başlamıştır.⁵⁵ Dolayısıyla Nusayriler için icra edilen mektep programının genel olarak, beklenen hedefe ulaşmadığı değerlendirilmesiyapılmıştır.⁵⁶

Özellikle şeyhler açısından bakıldığında, ahali arasında mevcut inançlarından vazgeçip Osmanlı'nın kabul ettiği mezhebi esasları benimsemek gibi bir arzu veya niyetlerinin olmadığı ve bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Öyle ki 1897 yılı başlarında, Antakya'nın muhtelif köylerinde Nusayri çocuklara hitap eden ibtidai okullardaki muallimlerin toplu olarak Maarif Nezaretine sundukları şikayetleri bunu doğrular niteliktedir. Dursuniye, Mısrakiye, Yakto, Köprübaşı, Affan, Şeyh Ali, Bağdadi gibi köylerde vazifeli öğretmenler, sistematik olduğu düşünülebilecek psikolojik ve fiziki baskıya maruz kaldıklarını ve faillerin, şeyhler tarafından kışkırtıldığını ileri sürmüşlerdir. Önce kendileriyle ilgili bir sunum yaptıkları uzun metinde, hükümetin belirlediği program çerçevesinde, bu ahalinin çocuklarına eğitim verdiklerinden bahsetmişlerdir. Ancak bir süre sonra eski inançlarına dönüşler olduğundan yakınmışlardır ki bu eğitimin esasen onların mezhebi bağlılıklarını değiştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Öyle ki bu okulların açılmasıyla beraber, buradaki işleyişten rahatsız olan şeyhlerin kışkırttığı kişiler tarafından sürekli bir tazyiğe uğradıkları, geceleri okulun penceresine gelip onları korkutma, boğazlarını sıkma ve hatta silah teşhirinde bulunma gibi muamelelere maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.⁵⁷

Tüm bunlardan hareketle, Nusayrilerin camilere girme iddialarının ya da yönetimle ilişkilerinde tercih etmeye başladıkları yeni yönelimlerin, esasında pragmatik kaygılarla ilişkili olduğu kanaatindeyiz. Zira onlar, sosyo-ekonomik ve hukuki açıdan içinde bulundukları olumsuzluk ve handikaplara karşı böyle bir çıkış yolunu düşünmüşlerdir.⁵⁸ Üstelik resmi ideolojinin esas kurumlarından biri olan camiye girme ve burada namaz eda etme gibi pratiklerle arzu edilen çıkış yolunu hızlandırabilecek yönelimlerde bulunmak istemişlerdir. Aynı yönde Nusayriler, yaşanan gelişmelere dayanarak bir süre sonra kendi lehlerinde olabilecek taleplerde bulunmaya başlamıştır. Halep vilayetine giden malumattan görüldüğü üzere, Müslüman olarak tanınmaları, mahkeme ile meclis için aralarından aza seçilmesi ve mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmesi münasebetiyle toplu dilekçe vermişlerdir.⁵⁹

Bununla beraber, dönemin şartlarının yarattığı imkân ve sınırlar ölçüsünde Osmanlı yönetimi, İslamcılık politikası kapsamında, daha esnek bir yaklaşıma ihtiyaç duymuştur. Ancak yürütülen siyasetin işleyişi önünde ortaya çıkan ya da bu nitelikte olduğu düşünülen engellere karşı da daha katı uygulamalara başvurulmuştur. Bu durumda, geniş kitlelerden çok, 'sakıncalı' olduğuna karar kılınan inanç önderleri hedef alınarak etki ve nüfuzlarının bertaraf edilmesi gerekli görülmüştür. Zira resmi argümana göre inanç önderleri, 'batıl, kabul görmeyen' inanç telakkilerine bağlanan bu mezhebi kesime rehberlik eden ve hatta onları kullandıkları ileri sürülen kişilerdir. Nusayriler bahsinde bakıldığında ise onların şeyhlerini sürgüne gönderme gibi yöntemlerin uygulanması düşünülmüştür.⁶⁰ Kendi cemaatleri arasında mühim bir nüfuza sahip olan bu şahıslar için bilhassa başka bölgelere uzaklaştırılma yoluna başvurulması ve böylece kendi kitleleriyle aralarındaki bağların kesilmesi amaçlamıştır. Diğer yandan, Nusayri şeyhlerinin bulundukları mahallerden uzaklaştırılmasının sakıncaları da öngörülmüştür. Zira böyle bir yola başvurma'nın Nusayri ahalisi

54 BOA, MF. MKT, No. 453, Gömlek No. 3; BOA, MF. İBT, No. 317, Gömlek No. 9, 29 Temmuz 1326/11 Ağustos 1910.

55 BOA, MF. İBT, No. 231, Gömlek No. 32, 2 Cemaziyelevvel 1329/1 Mayıs 1911. Benzer durum Lazkiye'deki okullar için de geçerliydi. BOA MF. MKT, No. 776, Gömlek No. 14, 16 Şevval 1321/5 Ocak 1904.

56 Açılan okul ve mescitlere karşın Nusayrilerin kendi inançlarında kaldığı belirtilmiştir. The National Archives, Foreign Office (TNA. FO), 78/4825; TNA. FO, 881/6919, Beirout, May 10, 1897, s. 14. Yine Lazkiye'de de okullara ilginin ve öğrenci sayısının düşük kaldığı bahsinde bkz. Mehmet Refik Temimi-Mehmet Behçet, *Beyrut Vilayeti II (Şimal Kısmı)* (Vilayet Matbaası, 1333-1336), 551; el-Hakim, *Suriyya*, 70.

57 "... Ne vehile kaçırılum deyü dürlü dürlü efkar-ı fasidelere teşebbüs iderek merhum şeyhler kendülere uygun ve muti' ve bazı üşera ve mefsedleri tahrik iderek bazılarımızın giceleri mekteb penceresinin önünde ihafe için silah sıkmak gibi ve bazılarımızın mektebini taşlamak gibi ve bazılarımızın boğazına sarılıb seni boğayım deyü dürlü dürlü hakaretde bulunduklarından..." BOA, MF. MKT, No. 349, Gömlek No. 51, 4 Kanunisani 1312/16 Ocak 1897.

58 Mertcan, *Arap Aleviler*, 109-111.

59 BOA, Yıldız, Esas Evrakı (Y. EE), No. 81, Gömlek No. 33, 23 Mart 1313/4 Nisan 1897; Aynı doğrultuda olarak, Lazkiye'de de benzer talepte bulunmuşlardır. Bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 298. Ancak bu taleplerin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmesi dikkat çekmiştir. Antakya'daki 30 bin nüfuslu Arap Alevileri olarak, 11 şahsın sunduğu dilekçe için bkz. BOA, DH. MKT, No. 2739, Gömlek No. 90, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909.

60 Uygulanan bu yöntem için bkz. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 378-379; Siyasi ve dini sakınca yaratabileceği düşünülen diğer kesimlerin dini önderleri de kısaca alınmak istenilmekteydi. Misal olarak, Suriye bölgesindeki İsmaili şeyhlerin hapis ve sürgüne gönderilmesi bu kapsamda olmaktadır. Bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 228-233; Kızıldaş ve diğer sürgün örnekleri için bkz. Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, 122-124, 185, 313, 330-336, 421-422vd.; Yezidiler bahsinde bkz. Deringil, *İktidarın Sembolleri*, 98; Nusayriler için bkz. "menafi'-i şahsiyelerini temin iden bazı Nusayri şeyhleri bunları din ü mezheb namına bir takım hayalat ile iğfal idgeldiklerine binaen (...) mezheb-i batılda şeyh geçinen Nusayrilerden birkaç müfsidin dahil-i vilayette icab iden mahallere muvakkat surette teb'idi..." BOA, İ. MMS, No. 130, Gömlek No. 5563; Tozlu, *"Antakya ve İskenderun Nusayrileri"*, 86-87.

arasında doğuracağı rahatsızlığın etkilerinden çekinilmiştir.⁶¹ Yanı sıra, mezhebin şeyh ve ileri gelenlerinin taltif ve takdir edilmesi gibi uygulamalar da önerilmiştir.⁶² Ancak gösterilen hassasiyet ve çekincelere karşın, siyasi ve dini açıdan 'sakıncalı görülen' Nusayri şeyhlerin sürgüne gönderilmesinin en bariz örneği Antakya/Süveydiye'de olmuştur. Osmanlı'nın Nusayri ahalisiyle münasebetlerinde 'sopa gösterme' yöntemi Şeyh İbrahim olayıyla icra edilmiştir.

3. Şeyh İbrahim Cilli'nin Sürgününün Sebepleri ve Yaşanan Gelişmeler

Antakya Kazasına bağlı *Süveydiye* Nahiyesinin *Cilliy Köyü*'nden olan Şeyh İbrahim, esasen burada yeralan bir tekke/dergahın başındaki bir inanç önderiydi.⁶³ Aynı zamanda Nusayrilerin kendi içerisinde mevcut bulunan inanç kollarından biri olan Şimaliye yani Hayderi kesimin en nüfuzlu şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴

Kendisini evvela 1871 senesine ait resmi bir kayıttan tanımaktayız. Bu esnada, bölgedeki camilere girmelerine karşı yerel Sünni ahalinin muhalefeti, Nusayriler için alternatif olacak bir çareyi talep etmesiyle gündeme gelmiştir. Yapılan müracaatta, idareleri için Şeyh İbrahim'in yetkili kılınmasını ve kendileri için tahsis edilecek üç caminin inşasını istemişlerdir.⁶⁵

1881'in Eylül ayının bir Cumartesi gecesi tutuklanan⁶⁶ Şeyh İbrahim, o esnada İstanbul'da olduğu anlaşılan⁶⁷ küçük kardeşi Yusuf ile beraber, dört yıl kalacağı Akka'ya kalebent olarak sürgün edilmiştir⁶⁸ Şeyhin tevkif edilip sürgüne gönderilmesinin sebepleri hakkında birden çok madde gösterilmiştir. Mesela İngiliz resmi yazışmalarında, eş zamanlı sunulan sebeplerin kilit rolünde aslında Halep valisinin olduğu ileri sürülmüştür⁶⁹. Bahsi geçen vali, Sultan ile yakın ilişkisi (-ve hatta yaveri) bulunan Namık Paşa'nın oğlu Cemil Paşadır.⁷⁰ İngiliz kayıtlarına göre kendisi, Şeyhin batılı temsilcilerle kurduğu münasebetleri siyasi açıdan sakıncalı görmüş ve bunu merkeze iletmesiyle tutuklama gerçekleşmiştir. Bu tevkifin ardından Paşa, devam eden ikazlarıyla, merkezin bölgeye dikkatini celp etmiş ve bunun neticesinde Süveydiye için idari bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Şöyle ki olaydan yaklaşık iki yıl sonra Cemil Paşa, Antakya'ya yakın Süveydiye iskelesinin önemini vurgulayan yazısında ayrıca, sürgündeki Şeyh İbrahim gibi Nusayrileri de anarak, onların burada yasak malların ithalat ve ihracatını yürüttüklerine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla yörenin daha etkili şekilde idare edilmesi için buraya bir müdürün tayinini istemiştir.⁷¹ Akabinde yapılan müzakere-lerde dikkat çeken ayrıntıya göre, iskelede kayıkları bulunan Nusayrilerin Akka'daki şeyhlerini kaçırabilme durumu göz önünde bulundurularak, Süveydiye'nin bir müdür idaresindeki nahiye merkezi haline getirilmesinin elzem olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Antakya ile Süveydiye arasında inşası düşünülen demiryolu çalışmasının etkisiyle bu

61 Antakya'da Nusayrilerin camilere girişine yönelik mevcut muhalefet bahsindeki 1892 tarihli kayıtlarda, hem Antakya müftüsünün azledilmesi hem de Nusayri şeyhlerinin geçici olarak bölgeden uzaklaştırılmasının her iki tarafta yaratacağı olumsuz etkilerden dolayı sıcak bakılmamıştır. Bkz. BOA, İ. MMS. No. 130, Gömlek No. 5563; BOA, DH. MKT, No. 1958, Gömlek No. 80; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 86-88.

62 Nusayrilerle ilgili genel raporda: "işbu meşayihe kendi kadr ve haysiyetlerine göre rüteb-i ilmiye ve mülkiye ve nişan-ı zişanlar ihsan buyurulması...", BOA, Yıldız, Perakende, Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN), No. 4, Gömlek No. 57, 10 Eylül 1306/22 Eylül 1890.

63 BOA, Yıldız, Resmi Maruzat (Y. A. RES), No. 42, Gömlek No. 23; BOA, İrade, Dahiliye (İ.DH), No. 1241, Gömlek No. 97205. Et-Tavil, genel olarak Cilli ailesinin Antakya bölgesindeki önemine dikkat çekmiştir. Muhammed Emin Gâlib Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, Arapça Çev. İsmail Özdemir (Adana: Karahan Kitabevi, 2010), 377. C. C. (Mahallesi-Samandağ, 1968) ile yaptığımız görüşmede kendisi, eski adı Cilli olan Tekebaşı'nın isminin bu tekkeden geldiğini ileri sürmüştür. Aynı görüşmeden, Şeyh İbrahim'in bölgede oldukça meşhur olduğunu anlamaktayız. Bunun paralelinde kendisiyle ilişkilendirilen bazı vaka örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi, taşan Asi Nehrini yanındakiyle beraber içine batmadan/ıslanmadan geçtiği kabul edilen olaydır. Ayrıca bkz. Ek 1.

64 Diğer kolun yani Kilazilerin ileri geleninin Behluliye Köyü'nden İbrahim Seyyit olduğu bilgisi mevcuttur. TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, İnclosure in No. 176: Report by Major Stewart on the Nusseri Tribe, Tobacco Culture, etc., Adalia, October 10, 1881, s. 230-232.

65 "...ahali-i müselleme-i saire tarafından kendüleri cevami-i şerifeye kabul olunmamakta idüğünden bahisle kabileleri idaresinin bi't-tefrik intihab-kerdeleri olan İbrahim Efendiye tefviz ve ihalesi ve kendülerine mahsus olmak üzere üç aded cami-i şerifin bina ve inşası istid'asından ibaret bulunmuştur..." BOA, Bab-ı Ali, Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. D), No. 867, Sayfa. 190, 25 Temmuz 1871; ayrıca bkz. Kiremit, XIX. Yüzyılda Nusayriler, 166.

66 14 Eylül tarihli malumata göre, zincire vurularak önce Halep'e götürülmüştür. TNA. FO, 195/1368; ayrıca bkz. TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, No 28, Aleppo, 14 September, 1881, s. 198.

67 TNA. FO, 78/3287; TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, İnclosure 2 İn No.183, Lieutenant-Colonel Sir C. Wilson to the Earl of Dufferin, No. 29, Confidential, Smyrna, October 26, 1881, s. 243.

68 BOA, İ. ŞD, No. 65, Gömlek No. 3794; BOA, İ. ŞD, No. 76, Gömlek No. 4463; BOA, Hariciye, Tercüme Odası (HR. TO), No. 388, Gömlek No. 110; ayrıca bkz. FO, 78/3339, No. 19, Consular, December 30, 1881, Aleppo.

69 TNA. FO, 195/1368; TNA. FO, 881/4628; TNA. FO, 424/123.

70 TNA. FO, 881/4072; TNA. FO, 424/91: No. 31 (No. 900, Confidential), Therapia, October 20, 1879, s. 44; TNA. FO, 881/4628.

71 BOA, DH. ŞFR, No.114, Gömlek No. 23, 22 Kanunievvel 1297/3 Ocak 1882.

mevkinin öneminin de artacağı göz önünde bulundurularak müdür tayiniyle ilgili ayrıntılar işleme alınmıştır.⁷²

Yukarıda zikrettiğimiz üzere, yabancı temsilcilerle görüşmesi ve kurduğu münasebetler Osmanlı hükümeti aleyhinde yürütülen fiiller olarak kabul edilerek Şeyh İbrahim bölgeden uzaklaştırılmak istenmiştir. İngiliz konsolosluk kayıtlarında, önce İngiliz subay Stewart ile yaptığı görüşmeler tevkifi için bir gerekçe gösterilmiştir. Sonrasında, Fransızlarla ilişkilendirilen tasavvurlar, Şeyhin vergiyle ilgili rahatsızlık üzerine taleplerini iletmek için İstanbul'a temsilci göndermesi ve hatta İran diplomatik mercileriyle münasebeti sürgüne gönderilmesine neden olan siyasi sakıncalar arasında sıralanmıştır.⁷³

Halep'in İngiliz konsolosu Henderson'un Dufferin'e gönderdiği 14 Eylül tarihli yazıda, Stewart'ın onu ziyaret etmesinin dışında Şeyh İbrahim'in, Osmanlı hükümeti aleyhindeki tasavvurları ve ayaklanma niyetinde olduğuyla ilişkilendirilen bir mektubunun da tespit edildiği hakkındaki söylentiyi aktarmıştır. Ancak bahsi geçen mektubun sahte yani asılsız olabileceği ve bunun, belirtilen görüşmeden kendine fayda sağlamak isteyenlerin eseri olabileceğini söylemiştir. Dahası Henderson, Şeyhin lehine olabilecek bir savunuda bulunmaya sıcak bakmadığını da eklemiştir. Zira bunu yapması durumunda, Cemil Paşa'nın iddialarına fırsat verebileceğinden çekindiğini vurgulamıştır.⁷⁴

Stewart ise Nusayrilerle ilgili 10 Ekim tarihli raporunda, daha önce Şeyh İbrahim ve kardeşiyle yaptığı görüşmelere değinmesinin yanında yine ilginç bilgilere yer vermiştir. Buradan, Şeyh İbrahim'in artık Osmanlı'ya güvenmemekle beraber aradaki bağın da zayıfladığı anlaşılmaktadır. Üstelik hoşnutsuzluğunun etkisiyle Şeyh, Osmanlı hükümetine karşı sert ifadeler kullanmıştır. Stewart, Şeyhin daha önce İstanbul'a giderek, ahalisinin Müslümanlarla (Sünni kesim) eşit haklara sahip olduğunu teyit eden bir ferman aldığını belirtmiştir. Bu hakların, Nusayrilerin yerel meclislerde temsilci yani aza bulundurulması, camilere girebilmesi ve tanık olarak dinlenebilmesi gibi bir dizi imkanlara karşılık gelmiştir. Bu görüşmeler sırasında ayrıca Şeyh İbrahim, diğer Müslüman kesimlerle karşılaştırıldığında Nusayrilerin, askerlik hizmeti için daha geniş bir sayı verdiğini belirtmiştir ki aslında bu hususla da, ahalinin toplum ve sistem içerisindeki etkinliğine işaret etmek istemiştir. Ne var ki Şeyh İbrahim, belirtilen haklara karşılık gelen fermanın vali tarafından dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Dahası, memurların kendilerine olan muamelesine de değinerek, zaptiyelerin vergi tahsili için geldiklerinde günlerce ihtiyaçlarını karşıladıklarını, buna karşın onların, kadınlara kötü davranıp hayvanlarına zarar verdiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla Şeyh İbrahim'in paylaştığı bu sorunlara çare bulabilmek için kardeşi Şeyh Abdullah'ın İstanbul'a gittiği bilgisini vermiştir. Ancak İbrahim'in, bu sorunlara çözüm bulunamaması durumunda, ayrı bir halk olarak muamele görmeyi tercih edeceklerini ve hatta o esnada, Osmanlı ile Rusya arasındaki savaşta Rusların galip gelmesinden hoşnut olduğu yönündeki duygusal tepkileri de dile getirdiğini aktarmıştır.⁷⁵

Bir parantez açmak gerekir ise, bahsi geçen vergi meselesiyle ilgili Nusayriler arasındaki rahatsızlığın daha önceye uzandığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki 1863 yılında, Antakya Nusayrilerinin oluşturduğu sekiz mahalle ahalisi, esasen beş altı yıldan beri merkeze müracaat ederek vergi tahsiliyle ilgili yeni bir düzenleme istemişlerdir. Talep ettikleri esasın ise emlak sahipliği üzerinden belirlenmesi olmuştur. Lakin bu usulün icra edilmemesi üzerine kasap, ekmekçi esnafı şeklinde tarif edilen bu sekiz mahallenin Nusayri ahalisi ile diğer kesimden oluşan iki bin civarındaki bir kalabalık hükümet konağına yürümüşlerdir. Üstelik konağa girerek, istedikleri düzenlemenin yapılması, verginin hakkaniyetli esaslara göre toplanması ve bunun paralelinde emlak sayımının ifasını talep etmişlerdir. Ancak bu sırada vaziyetin gerginleşmesinin bir göstergesi olarak, buraya asker sevk edilip kalabalık dağıtılmıştır. Nusayrilerden 29, Müslüman denilen kesimden 11 kişi ile sancak meclis azalarından Arif ve diğer üç kişinin Halep'e gönderilerek yargılanması istenmiştir. Yanı sıra, aslında ağır bir külfete karşılık gelmediği belirtilen verginin ise, gelire göre düzenlenmesi münasebetiyle emlak kaydının (tahrir) yapılması gereği mercilerce ele alınmıştır.⁷⁶ Buna rağmen, vergi sorununun çözülmediği ya da tatmin edici bir halin oluşmadığı anlaşıyor ki bu mesele Şeyh İbrahim'in de çözüm aradığı bir sorun olarak gündemde kalmıştır. Öyle ki, yukarıda zikrettiğimiz üzere, aynı mevzuyla ilgili olarak İstan-

72 "Nusayri taifesinin mecmuı olub geçende meşhud olan teşebbüsât-ı muzırından dolayı ba-irade-i aliyye Akka'ya nefy idilen Şeyh İbrahim'in oradan firarını teshil idecek muhaberat-ı muzırıya..." BOA, ŞD, No. 2218, Gömlek No. 41, 15 Şevval 1300/19 Ağustos 1883; ayrıca bkz. BOA, İ. ŞD, No. 65, Gömlek No. 3794.

73 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628.

74 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, s. 199; TNA. FO, 195/1368, No 28, Aleppo, 14 September, 1881. Mesela Dufferin, 25 Ekim tarihli yazısında, Cemil Paşa'yı Osmanlı'daki en entrikacı insanlardan biri olarak bildiğini belirtmiştir. TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, No. 176, s. 230.

75 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, s. 230-231.

76 BOA, İ. MVL, No. 502, Gömlek No. 22707, 16 Receb 1280/27 Aralık 1863 ve 25 Şaban 1280/4 Şubat 1864 tarihli yazılar. Ayrıca bkz. Samiye Tunç, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Antakya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1876)* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 242-243.

bul'a birini göndermiştir.⁷⁷

Sürgünle ilişkili, yukarıda zikredilen İran maddesine döner isek Stewart'ın da raporunda bu hususa yer açtığı görülmektedir. Aktardığı üzere, Şeyh İbrahim, halkının ekserisi gibi kendisi de İranlılara sempati duymakta ve bu ülkenin konsolosundan destek almaktaydı. Anlaşılan o ki Şeyh İbrahim'in, sıkıntılar yaşayan kendi halkının sorunlarına çare olabilecek bir aracıya ihtiyaç duyması, geliştirilen bu münasebet için de etkili sebeplerden biri olmuştur.⁷⁸ Üstelik bu ilişkinin paralelinde olsa ki, Şeyh İbrahim'in Şah tarafından nişan ile taltif edilmiş olması da bu iddiaları güçlendirebilmektedir.⁷⁹

Ancak Stewart, Şeyh İbrahim ile yaptığı görüşmeleriyle ilişkilendirilen iddialara karşı kendini savunmuş ve yeniden bunun Cemil Paşa'nın eseri olduğunu ileri sürmüştür. Stewart, Halep'de görev yaptığı sırada, mesela Bedevi kabilelerini ziyaret etmesi üzerinden benzer iddialarla karşılaştığını vurgularken, Şeyh İbrahim'in Cemil Paşa tarafından hapsedildiğini de esasen Henderson'dan öğrendiğini belirtmiştir. Ardından esas mevzuya gelerek, kendi isminin geçtiği ve askeri bir hareket düzenlemeleri durumunda Şeyh İbrahim'in ahalisiyle beraber İngilizlere destek vereceği iddiasıyla ilişkilendirilen mektup meselesini de Cemil Paşa'ya bağlamıştır. Hatta onu, kurnaz ve vicdansız bir adam olarak tanımlarken, esasen İngilizlere karşı çekincelerle yaşayan Sultan'ı etkilemek için bu yöntemlere başvurduğunu eklemiştir. Öyle ki sadece bu olayda değil örnek gösterdiği başka vakalar üzerinden de Cemil Paşa'nın benzer taktiklere başvurduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰ Buradan hareketle Stewart, yazısında sıraladığı maddelerle, ileri sürülen iddiaların tahkik edilmesi gerektiğini, ayrıca bir İngiliz subay ve diplomatik temsilci olarak kendisinin böyle ağır ithama maruz kaldığını da söylemiştir. Üstelik bu iddiaların kabul edilmesinin, hem Sultan'ın şüphelerini arttırması hem de Osmanlı tebasına mensup insanların böyle ithamlar üzerinden suçlu kabul edilmesine vesile olacağını düşünmüştür. Bu nedenle, yapılacak soruşturma ile valinin suçlu bulunması durumunda onun cezalandırılması gerektiğini savunmuştur.⁸¹

Konuyla ilgili yazışmalar devam ederken, Şeyh İbrahim'in tutuklanmasına vesile olduğu düşünülen sebeplerle ilgili yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır. Öyle ki Konsolos Henderson'un ileri sürdüğü üzere, Şeyhin İngiliz subay Stewart ile gelişen münasebetten değil, onun Fransızlarla kurduğu temaslardan kaynaklandığı iddiası öne çıkmıştır. C. Wilson'un Dufferin'e gönderdiği 26 Ekim tarihli yazıda, bahsi geçen iddiayla ilgili bilgiyi doğrudan Cemil Paşa'dan öğrendiklerini belirtmiştir. Şöyle ki, aralarında bir askerin (subay) de olduğu bir Fransız kafilesi, Nusayri dağlarını dolaşarak kafatası ölçümü ve bölgeyle ilgili incelemeler yapma münasebetiyle bölgeye gelmiştir. Ancak Cemil Paşa, asıl maksatlarının Nusayrileri, Fransızların koruması altına alacak Lübnan modelinde bir anayasal düzenlemeyi hedefleyen siyasal bir tasavvurla bağlantılı olduğunu düşünmüştür.⁸² Bununla beraber, konuyla ilgili merkezi, haberdar ettiği 25 Haziran tarihli yazısında Paşa, onlarla ilgili sınırlı malumat vermiştir. Buna göre, Fransız yüzbaşısının maiyetinde bir grup, İskender'in komutanlarının kullandığı arabaların geçtiği yolları tespit etmek ve Nusayri dağında ölçüm yapmak gibi bir maksatla gelmişlerdir. Ardından ise bunların, İskenderun ve Süveydiye'ye gittiğini, oradan da Bilen ve Zeytun'a geçeceklerini bildirmiştir.⁸³

Yukarıdaki gelişmelerden hareketle, ortaya çıkan şüpheleri karşısında Cemil Paşa, vaziyeti yerinde görmek için Şeyh İbrahim'i ziyarete gitmiştir. Üstelik Paşa, Şeyhin Fransızlarla bir plan tertip ettiğini düşünmesinin yanı sıra onun kendi ahalisi arasında sahip olduğu saygınlıktan da rahatsız olmuştur. Bunun üzerine Paşa, şüpheleriyle ilgili ayrıntıları merkeze bildirmiş ve bunun üzerine onu tevkif etme talimatını almıştır.⁸⁴ Ayrıca, 27 Aralıkta İngiliz başkonsolosuna gönderilen bir yazıda da, Cemil Paşa'nın Şeyh hakkındaki kuşkuları bahsine yer verilmiştir. Buna göre, Şeyh İbrahim'in tutuklanmadan önceki Temmuz ayında onun, Nusayrilerin ileri gelenlerinden imza topladığı, ancak bunun içeriği hakkında bir bilgiye ulaşamadığı belirtilmiştir. Öyle ki tutuklamanın ardından, birkaç Nusayri ileri gelenin Halep konsolosluğu kanalıyla yaptıkları müracaatta Şeyhin serbest bırakılması için girişimde bulunulmasını talep etmişlerse de bu istekleri kabul edilmemiştir. Gerekçe olarak Şeyhin tutuklanmasının nedeni hakkında bilgi

77 TNA. FO, 195/1368; TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, P. Henderson, No 28, 14 September, Aleppo, 1881, s. 199.

78 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, s. 232-233.

79 TNA. FO, 195/1368, No. 38, Aleppo, December 9, 1881.

80 TNA. FO, 78/3287; TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, Inclosure 1 in No. 183 (No. 2): Lieutenant-Colonel Stewart to the Earl of Dufferin, Adalia, October 18, 1881, s. 241-242.

81 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, Inclosure 1 in No. 183 (No. 2): Lieutenant-Colonel Stewart to the Earl of Dufferin, Adalia, October 18, 1881, s. 241-242; ayrıca bkz. TNA. FO, 78/3287.

82 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, Inclosure 2 in No. 183, Lieutenant-Colonel Sir C. Wilson to the Earl of Dufferin, No. 29, Confidential, Smyrna, October 26, 1881, s. 242; ayrıca bkz. TNA. FO, 78/3287.

83 BOA, Yıldız, Perakende Umumiye (Y. PRK. UM), No. 4, Gömlek No. 57, 13 Haziran 1297/25 Haziran 1881.

84 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, Inclosure 2 in No. 183 (No. 29), Lieutenant-Colonel Sir C. Wilson to the Earl of Dufferin, Confidential, Smyrna, October 26, 1881, s. 242. Ayrıca bkz. TNA. FO, 78/3287.

vermemeleri gösterilmiştir.⁸⁵ Dahası Ocak 1882 tarihli malumatında Chirol, Şeyhin imza toplamasıyla ilgili verdiği ayrıntının da aynı içerik kapsamında olduğunu görmekteyiz. Belirttiği üzere, Şeyh İbrahim, kendi halkının menfaatlerini gözetmek ve bu yönde tasavvur ettiği şartları temin etmek maksadıyla imza toplamak istemiştir. Bunun paralelinde de bölgede varlığını hissettiren Fransa'nın korumasını temin etmeyi hedeflemiştir.⁸⁶

Şuana değin takip ettiğimiz gelişmelerle eş zamanlı olan batılı kaynaklar, Şeyhin tutuklanma ve sürgün edilme nedenlerini yukarıda belirtilen kanallar üzerinden gerekçelendirmiştir. Bununla beraber, Osmanlı arşiv kayıtlarını oluşturan belgelerde de konuyla ilgili sebepler sunan geniş kapsamlı yazışmalarla karşılaşmaktayız. Öyle ki Şeyh İbrahim'in bizzat kendisinin Sadaret'e gönderdiği 1888 tarihli yazısında, tutuklanmasının nedenlerinden bahsederken buna Antakya eşrafından Bereket-Zade Rıfat Ağa'nın onun aleyhinde öne sürdüğü iddiaları da katmıştır.⁸⁷ Olayın detaylarıyla ilgili bahsi geçen bu yazısının, esasında resmi mercilere sunulmak üzere onun defalarca hazırladığı arzu-hallerden biri olduğunu da eklemek gerekir.

Uzun yıllar Antakya'dan uzak kalmasına neden olacak bu tutuklama hakkındaki ayrıntıya yer vermiş olan Şeyh İbrahim, bahsi geçen yazısında, öncesinde yaşanan gelişmelerden de bahsetmiştir. Belirttiğine göre, 1297 (1879-1880) tarihinde kendisi Cemil Paşa'yı evinde misafir etmiş ve Vali, ihdas etmiş olduğu tekeden dolayı da onu tebrik etmiştir. Yanı sıra Paşa'nın, bu esnada Antakya'da bulunan Hızır el-İlyas Vakfı mütevelliliğinin (riyaseti) de kendisine vereceği vaadinde bulunup bu hususta durumu Evkaf Nezaretine bildirmiş olduğunu eklemiştir. Ancak Şeyh İbrahim, valinin yine bahsi geçen Rıfat Ağa'ya misafir olduğu geceden birkaç gün sonra tevkif edilmesini bu ziyarete bağlamıştır. Bahsettiğine göre, kaymakamın refakatindeki yetmiş seksen süvari, onu evinden alıp Süveydiye'den Halep'e götürmüşlerdir.⁸⁸ Burada dikkat çeken husus ise, kendisini almaya gelen asker sayısı olmaktadır. Bu kadar kalabalık olmasının sebebinin yaşanabilecek muhtemel bir gerilimle ilgili olabileceği kanaatindeyiz. Zira Halep İngiliz konsoloslu Henderson'un belirttiği üzere, Nusayri ahalisi arasında önem ve nüfuza sahip bu şahsın tutuklanması ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. Dolayısıyla kendisi bu olay karşısında bir karışıklığın yaşanması ihtimalini de sözlerine eklemiştir.⁸⁹

Bunu müteakip Şeyh İbrahim, valiyle dahi görüştürülmeden, küçük kardeşiyle birlikte askeri kışlaya gönderilmiş ve nedenini bilmediklerini söylediği sebepten dolayı orada 45 gün kalmıştır. Ardından, bahsettiği Rıfat Ağa'nın aleyhinde öne sürdüğü iddialar ve Dahiliye Nezaretinden gelen emirle, mahkemeye çıkarılmadan Akka'ya gönderildiklerini ifade etmiştir. Üstelik olaydan birkaç gün sonra Rıfat Ağa'nın, Şeyhin evi ile tekkeyi basıp buraları da yağma ve harap ettiğini ve bunun sonucunda 30 bin civarında bir zararın oluştuğu, ailesinin ise dağlara kaçtığını belirtmiştir.⁹⁰ Dahası, yargılanmadan sürgüne gönderilmesi üzerine, Aralık 1881'de merkeze yaptığı müracaatta, Rıfat Ağa'dan bahsettiğini anladığımız üzere, “*düşmanlarımız*” dediği kesim ile Halep valisinin işbirliği yaparak onu kalebent hapisanesine gönderdiklerini belirtmiştir. Bu sebeple kendisinin İstanbul (Der-Aliyye)'da muhakeme edilmek istediğini bildirmiştir.⁹¹

Bu gelişmeler üzerine Şeyh İbrahim'in diğer kardeşi Abdullah Hulusi, mağduriyetlerini resmi mercilere ulaştırma maksadıyla İstanbul'a gitmiştir. Kendisinin 1885 tarihinde Şura-yı Devlet riyasetine hitaben verdiği arzuhalde, yaşanan sürgünlerden hareketle beş senedir Cemil Paşa'dan gördükleri eziyete dikkat çekmiştir. Yanı sıra, yukarıda bahsi geçen Hacı Rıfat Ağa'nın maddi nedenler üzerinden onların inançları aleyhinde yürüttüğü kampanyaya da dikkat çekmiştir. Zira sahip oldukları mallara el koymayı amaçlamış olduğunu söylediği bu kişinin, bunun üzerinden onların inanç mensubiyetlerini hedef gösterdiğini savunmuştur. Öyle ki Abdullah, İslam'a mensup bulunmalarına karşın, Alevilik yolunu takip etmelerini neden göstererek bu şahsın, Sünni kesim arasında, kendilerinin İslam'a muhalif olduklarını ve kanları ile mallarının dinen helal olduğuna dair kampanya yürüttüğünü ifade etmiştir. Bunun etkisiyle de Nusayrilerin camilere girmek istediklerinde hakaret ve saldırıya uğradıklarını, çocuklarının da okula

85 TNA. FO, 195/1410, Copy No. 25, Lattaquie, 27 Decembre 1881; TNA. FO, 881/4789, Vice-Consul N. Vitalé to Consul-General Eldridge, s. 124-125.

86 Chirol aynı zamanda, Lazkiye tarafındaki Nusayrilerin ileri gelenlerinden Hevaş'ın da yine Fransızlarla münasebetinin ortaya çıktığı ve bunun yerel hükümet mercilerinin dikkatinde olduğunu belirtmiştir. M. Valentine Chirol, “A Few Words about the Nineteenth Century”, *the Fortnightly Review*, Edited: John Morley (London: Chapman and Hall Limited, 1882), CLXXXIV/433-435. Aynı hususta Nusayri tarihçisi Et-Tavil de Hevaş Bey'in Fransa ile onun arasında, bölgedeki siyasi tasavvurlarla ilişkili iddialarla suçlandığı bahsine değinmiştir. Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 314. Ayrıca bkz. Winter, *Arap Alevilerinin Tarihi*, 305-306, 313.

87 BOA, Yıldız, Resmi Maruzat (Y. A. RES), No. 42, Gömlek No. 23, 16 Kanunisani 1303/28 Ocak 1888.

88 BOA, Y. A. RES, No. 42, Gömlek No. 23.

89 TNA. FO, 195/1368, No 28, Aleppo, 14 September, 1881; ayrıca bkz. TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, s. 198.

90 BOA, Y. A. RES, No. 42, Gömlek No. 23.

91 BOA, HR. TO, No. 388, Gömlek No. 110, 19 Kanunievvel 1297/31 Aralık 1881.

alınmadığını eklemiştir.⁹² Bunun ötesinde Abdullah, Rifat Ağa'nın şikayet edilmesi ve dolayısıyla hakkında kanuni muamele yapılması üzerine, kendilerinin Osmanlı'ya tabiliktan çıkmak istedikleri yönünde bir iddia yükselttiğini de ileri sürmüştür. Bu iddianın Cemil Paşa tarafından da dikkate alınmasıyla kardeşlerinin sürgüne gönderildiğini ifade etmiştir.⁹³ Devamında, Rifat Ağa'nın bölgede önemli bir nüfuz sahibi olması ve beşyüzden fazla bir silahlı gücünün bulunması gibi hususlara dikkat çeken Şeyh Abdullah, bu kişinin onların arazi ve mülklerini değerinden daha düşük miktarda ve zorla almak istemesiyle ilgili ayrıntıdan da bahsetmiştir. Bu yöneme karşı çıkan şahısları ise, kendi hanesine getirterek onlara eziyet ettiği ve hatta bu maksatla evindeki bir yeri habishaneye dönüştürdüğünü ileri sürmüştür. Üstelik bunun da çare olmaması durumunda, daha önce yaşanmış vaka örneklerine de dikkat çekerek, onun 'eşkıya' dediği kesimleri devreye soktuğunu eklemiştir. Tüm bunlara karşın Abdullah, Rifat Ağa'nın bölgede sahip olduğu güç ve nüfuz nedeniyle, daha mühimi onun Cemil Paşa tarafından sahiplenmesiyle hakkında bir adli soruşturma ve yargılamanın mümkün olmadığını savunmuştur. Bu yüzden bu işin başka vilayetlerdeki mahkemelerde görülmesini talep etmiştir.⁹⁴ Benzer şekilde Şeyh Abdullah, bu sefer 31 Mayıs'ta, Sadaret'e sunduğu benzer yazısında, yine Cemil Paşa ile Rifat Ağa'dan şikayetçi olduklarını, fakat yukarıdaki aynı sebepten ötürü, sürgündeki kardeşlerinin İstanbul'a getirilip burada yargılanmasını talep etmiştir. Daha dikkat çekici olanı ise, Şeyh Abdullah bu yazıda, kendilerinin Alevilik yolunda olduklarını ve dolayısıyla İslami esaslardan ayırıştırılarak onlara Nusayri denilmesine de itiraz eden bir yaklaşım sergilemesidir. Öyle ki bu tabiri ret ettiklerini belirtirken, İslam inancına aykırı hareket ettikleri iddiasıyla resmi bir mevkide bulunan Cemil Paşa'nın kendilerine hakaret ettiğini belirterek ondan davacı olmuşlardır. Daha önemlisi ise kardeşlerinin sürgüne gönderilmesinin de siyasi bir lüzumdan kaynaklandığına dikkat çekmiştir.⁹⁵

Diğer yandan Şeyh Abdullah'ın yukarıda ele aldığımız resmi başvurularından önce, Şeyh İbrahim'in eş ve çocukları da, onun salıverilmesi için müracaatta bulunmuşlardır. 1883 tarihinde, Şeyhin karısı Fatma ile kızları Münire, Seher, Emine ve Zeynep'in birlikte verdikleri arzualde, yaşanan sürgünü yukarıda belirtilen aynı nedenlere bağlamışlardır:

*"mukaddemce nefsi-i Antakya ahalisinden birkaç kişinin ol havalide meskûn Aleviyyü'l-Arabi taife-i cesimesi efradı haklarında min-küllü'l-vücüh vukua getürmekde oldukları enva'-ı zulm ve teadiyat ve ba-husus cevami' ve mesacid-i şerifeye duhullerine mümanaat gibi tefrik-i İslamiyeti müstelzim aklen ve şer'an gayr-ı caiz halat ve hakarete bulunmalarından dolayı taife-i merkume tarafından def'-i mezalim zımnında merkez-i saltanat-ı seniyyeye bi'l-vasıta vuku' bulan müracaat üzerine kesan-ı merkume mefsedetlerini arttırarak Haleb vilayet-i celilesini iğfal ve şeyh ve biraderi muma-ileyhüma aleyhlerinde tahrik ve iğra"*⁹⁶ sonucunda, babalarının şahsi iddialara dayanarak sürgüne gönderildiğini savunmuşlardır. Bu sebeple pederleri ile kendilerinin düştüğü kötü vaziyetten kurtarılmasını talep etmişlerdir.

Yapılan yazılı müracaatlarda geçen "Alevi" tabiri üzerine durmak gerekir. Zira o sırada "Nusayri" tabiri yerine kendilerini bu şekilde tanımlamaları ve buna dair gösterdikleri hassasiyet dikkat çekicidir. Zira bu ifadenin 1920'lerden itibaren kullanılmaya başlandığı düşünülmüştür⁹⁷. Oysa yapılmış araştırmalarda,⁹⁸ bu ifadenin (Alevi) 1890'lara

92 "...ahali-i Müslimeden olub fakat Alevi tarikinde bulunduklarından merhum Rifat Efendi tafsilat-ı atiyeden müsteban buyurulacağı vechile mahza emval ve eşyamızı yed-i gasbına geçürmek üzere haşa sümme haşa müntesib olduğumuz tarik-i mezkur şeriat-i İslamiye'ye muhalif olduğunu iddia ve bir takım müftereyatla halka ilan ve işaa iderek alenen yüz bin nüfus mütecaviz efradımızı şetm ve tekfir ve tarik-i mezkura müntesib olmayan ehl-i İslam vatandaşlarımızı kanımızın heder ve emval-i eşyamızın müsaderesi şer'an helal olduğu hakkında mütevaliyen teşvikatı ve ilkaat-i mefsedet-karanesi günden güne kesb-i ta'mim ile cevami'-i şerifeye eda-yı salat-ı şerife zımnında duhul iden efradımız darb ve şetm ve kemal-i hakaretle tard idilmek ve etfalimiz mekatib-i ibtidaiyye kabul olunmamak ve hayvan ve emval-i eşyamız gasb ve garat idilmekde bulunulduğu" BOA, Şura-ı Devlet (ŞD), No. 2914, Gömlek No. 30, 14 Mart 1301/26 Mart 1885.

93 BOA, ŞD, No. 2914, Gömlek No. 30.

94 Diğer ayrıntılar için bkz. BOA, ŞD, No. 2914, Gömlek No. 30.

95 "...müntesib olduğumuz tarikat-i Aliyye-i Aleviyyenin şeriat-i mutahhara-i İslamiyyeye min-küllil-vucuh mugayyer olub Nusayri tabir idilmekde olduğumuz beyan ve biraderlerim kullarının esbab-ı tard ve teb'idleri beynü'l-efrad tesir-i nüfuza malik zevatdan oldukları cihetle ilkaat ve teşvikatda bulunacak bir şuriş mahalinin zuhuruna badi olur mülâhazasına mebni siyaseten ib'ad olundukları (...) Nusayri tabirini külliyyen red ve cerh ider ve şeriat-i Muhammediyyeye muhalif hareketde bulunmakda olduğumuz sözüni aleyhimizde isti'mal ile resmen seb ü şetm ve tekfire cüret eylemesinden dolayı...", BOA, ŞD, No. 2914, Gömlek No. 72, 19 Mayıs 1301/31 Mayıs 1885; yine talebin Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinde görüşülmesi üzerine bkz. BOA, İrade, Şura-ı Devlet (İ. ŞD), No. 76, Gömlek No. 4463, 10 Ramazan 1302/23 Haziran 1885.

96 BOA, DH.MKT, No.1340, Gömlek No. 65. Diğer taraftan Tekebaşı'nda yaptığımız görüşmede, karısının isminin Mari olduğu, fakat Şeyhin hiç çocuğu bulunmadığına vurgu yapılmıştır. Buna karşın, kayıta geçen şahıslarla ilgili bilgiyi paylaştığımızda, onların üvey evlatları olabileceği yönünde bir kanaat sunulmuştur. C. C., Tekebaşı Mahallesi-Samandağ, 1968. Yanı sıra Mertcan'ın yaptığı bir görüşmede de Şeyhin çocuğunun olmadığı belirtilmiştir. Mertcan, *Arap Aleviler*, 113.

97 Moosa, *Extremist Shiites*, 280; Bağlıoğlu, *Nusayriliğin Teşekkül Süreci*, 23; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrileri", 106.

98 Bahsi geçen dönemde bu ifadenin kullanımı ve sonraki süreçte sergiledikleri tutum açısından bkz. Kiremit, *Lazkiye*, 173-175, 312-313.

ait Osmanlı kayıtlarına yansıyan örneklerine tesadüf edilmiştir. Burada görünen ise, 1880'lerdeki kayıtlarda da karşımıza çıkmasıyla beraber belirtilen tabirin, aynı sırada bu ahalinin gündeminde olduğunun bir işaretidir. Öyle ki o vakte denk gelen İngiliz kayıtlarında da “*Alevî*” tabiri “*Hayderî*” ile beraber zikredilirken, bunun modern bir kullanıma karşılık geldiği belirtilmiştir.⁹⁹ Her ne kadar Alevi ifadesinin kullanımı, Fransa'nın Suriye bölgesinde kurduğu siyasi-idari düzenden sonra yaygınlık kazansa da¹⁰⁰ belirtilen bilgi örneği, bunun çok daha eskiye uzanan bir tercih olması açısından başka bir göstergedir.

Yeniden dönersek, Şura-yı Devlet'te yapılan müzakere neticesinde, Şeyh İbrahim'in yargılanmadan böyle bir muameleye maruz kalmasının kanuna aykırı olduğuna kanaat edilmiştir. Ayrıca, meselenin şahsi-özel nedenlerden (ağraz-ı zatiyye) kaynaklanmış olduğuna dair ileri sürülen iddianın da soruşturulması gereği dile getirilmiştir. Daha önemlisi, muhtemelen şeyh ve yakınlarının birçok kere yaptıkları müracaat ve yaşanan gayri kanuni durumdan dolayı, Şeyhe ikamet yeri olarak yeni bir seçenek sunulmuştur. Buna göre Şeyh İbrahim'in, Antakya haricinde olmak şartıyla, tercih edeceği başka bir mahalde ikamet etmesine izin verilebileceğine karar verilmiştir¹⁰¹. Bunun üzerine 1885'in sonlarında,¹⁰² Şeyh ve ailesi, Adana vilayetine bağlı Mersin'in Karataş Nahiyesine yerleşmişlerdir. Karataş'ta kendi cemaatlerine (Nusayri) mensup bir nüfusun bulunmasının,¹⁰³ ikamet için burayı tercih etmelerinde etkili bir neden olduğu düşünülebilir.

Şeyh ve yakınlarının Mersin-Karataş'taki ikameti aslında sürgün hayatlarının ikinci safhasının başlangıcı olmuştur. Ancak buraya gelişlerine müteakip, Halep Valisi Cemil Paşa'nın merkeze çektiği 1 Mayıs 1886 tarihli şifreli telgrafta, Şeyh İbrahim'in Mersin'deki varlığının sakıncalı bir hal arz ettiğini belirtmiştir. Zira buranın kıyıda ve Antakya'ya yakın bir yer olması itibarıyla Şeyh İbrahim'in mezhep ahalisi üzerindeki nüfuzunun yeniden etkide bulunabileceğine dikkat çekmiştir. Üstelik Şeyhin o sırada, daha evvel de yapıldığı gibi, kendi amacı doğrultusunda, cemaati arasından iki bin lira miktarında bir para topladığını ve bunun yarısını gizlice İstanbul'daki kardeşi Abdullah'a gönderdiğinin soruşturulduğunu söylemiştir.¹⁰⁴

Valinin uyarı ve talebine müteakip, yaklaşık bir ay sonra Adana valiliğinden, Şeyh İbrahim'in hal ve hareketleri hakkında alınacak malumata göre bir karara ulaşılması düşünülmüştür. Ancak Sadrazam Kamil Paşa'nın bu husustaki 26 Mayıs 1886'taki yazısından bir süre sonra, 12 Temmuzda vilayetten Sadaret'e giden cevap, Cemil Paşa'nın iddiasını destekler mahiyette olmamıştır. Öyle ki Şeyhin bu esnada bahsedilen türde bir fiilinin görülmediği bildirilmiştir. Buna rağmen Şeyhin, sahil mevkiinde yer alan ve ahalisi Nusayri olan Karataş'ta kalmasına sıcak bakılmamıştır. Bu sebeple, halkı Nusayri olmayan başka bir vilayete ya da Adana dahilinin iç kısmında kalan İç İl (İçel) veya Kozan gibi yerlere gönderilmesi önerilmiştir.¹⁰⁵ Buna karşın, bu önerinin merkezde müzakere edilmesiyle, Adana ve Halep valilikleriyle Zaptiye Nazırlığına hitaben gönderilen yazıda, Şeyh İbrahim'in ileri sürülen iddialardan dolayı yerinin değiştirilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Fakat o esnada İstanbul'da olduğu düşünülen Abdullah'ın, padişah emri gereğince, Antakya haricinde başka bir yere gönderilmesi hususu da bildirilmiş, buna ek olarak, Abdullah'ın İstanbul'da aranması ve bir an önce oradan çıkarılması gereği tekrarlanmıştır.¹⁰⁶ Üstelik akabinde, incelediğimiz ya-

Ayrıca bkz. Alkan, *Non-Sunni Muslims in the Late Ottoman Empire*, 157-158.

99 TNA. FO, 424/123; TNA. FO, 881/4628, Confidential, Therapia, October 25, 1881, s. 230-231.

100 Bahsi geçen dönemde Nusayrilerin Alevi olarak anılmaya başlanmasıyla ilgili örnek için bkz. TNA. FO, 371/9053, No 1 (No. 157), Beirut, December 28, 1923, s. 213; TNA. FO, 141/440, No.1 (No. 157), Beirut, December 3, 1923; ilişkili olarak ayrıca bkz. TNA. FO, 370/2866. Et-Tavil, Dünya Harbi'nden sonra, cemaat için eskidenki gibi, “Alevî” tabiri kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 307.

101 Bkz. BOA, İ.ŞD, No. 76, Gömlek No. 4463. Görüşmecisi C. C. (Tekebaşı Mahallesi-Samandağ, 1968) de Karataş bahsinde benzer ifadeleri belirtmiştir.

102 Bununla ilgili padişah onayının 19 Temmuz 1885 tarihinde alınmasına müteakip (bkz. BOA, İ. ŞD, No.76, Gömlek No. 4463) aynı senenin dahilinde Karataş'a geçmiş oldukları kanaatindeyiz. Zira, Karataş'taki ikametleri bahsindeki en erken kayda 1 Mayıs 1886 tarihli vesikayla ulaşabilmekteyiz. Bkz. BOA, DH. ŞFR, No. 129, Gömlek No. 126.

103 Nusayrilerin (Fellah) buradaki mevcudiyeti için bkz. TNA. FO, 881/4789, İnclosure 2 in No 78, Report by Lieutenant Bennet respecting the Adana Plains, s. 110-112. Ayrıca bkz. BOA, DH. MKT, No. 1355, Gömlek No. 3.

104 Dahiliye Nezaretine: “...Mersin'e tahvil buyurulmasından naşi mevkiin karibiyetinden ve taife-i mezkure üzerindeki tesir-i nüfusunun bi'l-istifade bir taraftan yine anları iğra ve tahrikata ve evvelce toplanmak olduğu gibi şimdide iki bin lira toplanmak olduğu ve bin lirası tebdil-i ziy ve kıyafetle tervec-i umuruna ve teati-i evraka vasıtası olan ve hükm-i irade-i seniyyede dahil olduğu halde o vakitten beri Der-Saadet'te dolaşmakta bulunan biraderi Abdullah'a gönderdiği mevsukan tahkik kılındığından şu halde şeyh-i merkurun Mersin'de bulunması mevkian ve maslahaten mazarrattan hali olmayacağından...”, BOA, DH. ŞFR, No.129, Gömlek No. 126.

105 BOA, DH. MKT, No. 1355, Gömlek No. 3.

106 “Şeyh İbrahim Efendi ile biraderi Abdullah Efendi'nin Der-Saadet ve Antakya'dan ma-ada mahallerde ikameti merkezinde ve Şeyh İbrahim Efendi'nin Mersin'de bir fesadı görülmediği Adana vilayetinden bildirilmekde olduğundan bu halde kendüsünün diğer bir vilayete kaldırılmasına sebep olmadığı ve biraderi Abdullah Efendi Der-Saadet'te ise ber-mucib-i irade-i seniyye Antakya'dan ma-ada bir mahale gönderilmesi lazım geleceği cevaben emr ü irade buyurulmuş...”, BOA, DH. MKT, No. 1357, Gömlek No. 31, 24 Şevval 1303/26 Temmuz

zışmalarda dikkatimizi çektiği üzere, daha evvel yerleşime yasaklı olma koşulu sadece Antakya'dan ibaret iken, buna İstanbul'un (Der-Saadet) da dahil edildiği görülmüştür.¹⁰⁷

Şeyh İbrahim'in Karataş'ta kalmasına karar kılınmasından sonra da hakkında yapılan şikâyetlerin arkası kesilmemiştir. Aynı yılın Eylül ayı sonlarında, Sadaret'e giden malumatta yeniden, Şeyhin başka yere gönderilmesini gerekçelendiren bir takım fiillerinden bahsedilmiştir. Buna göre, Şeyhle görüşmek amacıyla, Nusayrilerden bazı kişiler kayıklarıyla Süveydiye'den Mersin'e geldikleri ve yine İstanbul'a gönderilmesi maksadıyla, yıllık üç dört bin lira civarındaki parayı toplama gibi bir yola başvurdıkları ileri sürülmüştür. Bu nedenle Şeyhin, ahalisi Nusayri olmayan başka bir yere gönderilmesi gereği yeniden dile getirilmiştir.¹⁰⁸ Fakat daha sonraki süreçte, Şeyhin Karataş'ta Abdullah'ın ise İstanbul'da kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Öte yandan, Şeyh İbrahim'in Karataş'taki sürgün yaşantısı onu ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Üstelik bu sorunu telafi edecek imkânlar da bir süredir sahip değildi. Zira 1888 tarihli yazısında, Akka'ya sürgün edilmelerine müteakip Bereket-Zade Rıfat mallarına el koyup onları zarara uğrattığını belirtmiştir. Bu vaziyetten dolayı Şeyh İbrahim, kendilerinin memlekete dönmelerine izin verilmesini ya da benzer uygulamalar gibi, ailesine yetecek kadar bir maaş bağlanmasını talep etmiştir.¹¹⁰ Bu isteğin Adana vilayetinden merkeze bildirilmesi üzerine, Dahiliye Nezareti'nin 6 Nisan 1888'te Sadaret'e gönderdiği yazıda, Şeyhin “*kendi haliyle meşgul ve fakir ve ihtiyac ile muhtarib ve melul olduğundan ve iane-i ahali ile ta'yiş itmekde bulunduğu...*” malumatı da aktarılmıştır.¹¹¹

1891 tarihine gelindiğinde, o sırada Halep valisi olan Arif Paşa'nın saraya gönderdiği yazıdan, Şeyh İbrahim'in sürgünü ve bu kapsamda Karataş'taki zorunlu ikametinin sebebinin politik eksende olduğu daha net görülebilmektedir. Osmanlı'nın icra ettiği İslamcılık siyasetinin paralelinde, Sünnileştirilmek istenen kesimlerin inanç önderlerine karşı kullanılan argümanın yeniden karşımıza çıktığını görmekteyiz. Vali, Nusayrilerin “*cehaletlerinden*”¹¹² dolayı en mühim inanç önderlerinden birisi olarak kabul ettikleri bu Şeyhin etkisinde kaldıklarını ileri sürmüştür. Bu sebeple Şeyh İbrahim'in ‘sakıncalı bir şahsiyet’ olduğuna kanaat getirmiştir. Daha da mühimi, öncesinde Abdullah Hulusi'nin ifadelerinde rastladığımız üzere Paşa, Alevi tabirini kullanmak istemelerini ‘İran etkisiyle’ ilişkilendirmiştir. Böylece, onların yabancılara müracaatları gibi bahsi geçen tabir üzerinden yapılan siyasi ilişkilendirme üzerinden bu tanımlamanın sakıncalı görüldüğü anlaşılmaktadır. Yanı sıra, aynı yazıda, dikkat çeken diğer önemli bir husus da, bu sürgünün yaşanmasının en başından beri Cemil Paşa gibi, dönemin Suriye valisi Hamdi Paşa'nın etkili olmasıyla ilgilidir. Öyle ki bahsi geçen nedenlerden dolayı her iki valinin icra edilen karar için ortak hareket ettikleri anlaşılmaktadır.¹¹³

Belirtilen nedenler ve mahalinden alınan malumattan hareketle, Şeyh İbrahim ve kardeşinin Antakya'ya gelmesinin uygun görülmediği ifade edilmiştir. Zira inanç ahalisinin en mühim şeyhlerinden olması itibariyle, onların üzerindeki etkisi buna gerekçe gösterilmiştir. Netice olarak vali, kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtmişken aynı zamanda, “*diyanet namına icad ittikleri bazı akaid-i batıla ile bunları bi'l-iğfal bu yüzden ahali-i İslamiye ile aralarında tefrika düşürmekde ve bu sebepten naşi hükümeti işgal edecek şikâyetler eksik olmamakda olduğuna mebnî...*”¹¹⁴ gerekli köylere mektep ve mescidin tesis edilmesi gereğini eklemiştir ki, yukarıda işlendiği üzere, bununla ilgili çalışmalar icra edilmiştir.

Memleketine geri gönderilmesi maksadıyla Şeyh İbrahim'in müracaatlarını devam ettirmesi, geçen zaman içerisinde mevzunun gündemde kalmasına vesile olmuştur. Öyle ki 1894 yılının başlarındaki yazışmalarda, Şeyhin

1886.

107 BOA, DH. MKT, No. 1368, Gömlek No. 44.

108 BOA, DH. MKT, No. 1368, Gömlek No. 44.

109 Bkz. BOA, BEO, No. 405, Gömlek No. 30361, 17 Mart 1310/29 Mart 1894.

110 BOA, Y. A. RES, No. 42, Gömlek No. 23.

111 BOA, Y. A. RES, No. 42, Gömlek No. 23; BOA, DH. MKT, No. 1499, Gömlek No. 50.

112 “meşayih-i merkume ise menfaat-i şahsiyeleri çün diyanet namına icad itdikleri bazı akaid-i batıla ile bunları bi'l-iğfal bu yüzden ahali-i İslamiye ile aralarında tefrika düşürmekde (...) İbrahim ve Yusuf Efendiler Antakya Kazasına mülhak Süveydiye Nahiyesinin Cillie Karyesi ahalisinden ve Nusayri taifesinden olub taife-i merkumenin hemen hepsinin nik ü bedi fark ve (...) idememek derecesindeki cehaletlerinden bi'l-istifade kendülerine büyük bir muktada mertebesinde tanıtmak için bi'l-vasita ecanibe müracaat itmek ve hatta İran'a intisab zuumuyla taife-i merkumeye Alevi namını takmak gibi su-i hareketlerinden naşi...” BOA, İ. DH, No. 1241, Gömlek No. 97205, 24 Zilhicce 1308/31 Temmuz 1891.

113 “...gibi su-i hareketlerinden naşi müşarün-ileyh Cemil Paşa'nın Suriye valisi sabık Hamdi Paşa merhumla bi'l-muhabere Süveydiye'den kaldırılmaları lüzumunu arz ve inha itmesi üzerine ibtida Akka'ya teb'id...” BOA, İ. DH, No. 1241, Gömlek No. 97205.

114 Bkz. BOA, İ. DH, No. 1241, Gömlek No. 97205.

benzer yöndeki talebine yeniden tesadüf edilmiştir. Adana valiliğinin, bu isteği merkeze iletmesi üzerine, birkaç ay sonra vilayete ilginç bir cevap gelmiştir. Zira daha evvel, yani 1890 tarihinde, Şeyhin uzaklaştırılmasının sebebi ve memleketine dönüşüne bir sakıncanın olup olmadığının sorulmasına karşın bununla ilgili bir malumatın alınmadığı belirtilmiştir.¹¹⁵ Bu nedenle, Antakya kaymakamlığına, Şeyhin uzaklaştırılmasının sebebi sorulmuş ve 29 Mart 1894'te gelen cevapta evvela, uzaklaştırma sebebiyle ilgili bir kayıdın bulunmadığı ifade edilmiştir. Yanı sıra, sebep mahiyetinde olabileceğinin gösterilmek istendiği iki hususa da dikkat çekilmiştir. Bunlardan ilk defa bu esnada dile getirilen husus, Şeyhin daha önce Antakya ve Süveydiye arasında yapılması düşünülen demiryolu ihalesini alan şirketle ilişkisidir. Bu işin icra edilmesi maksadıyla tesis edilmiş ve sonrasında iflas etmiş şirketin maddi çıkarı doğrultusunda düşük fiyatla arazi alıp satmak gibi sebep gerekçesiyle sürgün edildiği belirtilmiştir. Diğer yandan ise, “*Fellah taifesi*”¹¹⁶ olarak tabir edilen aynı mezhep ahalisinin camilere girmelerine izin verilmemesi durumunda onları İran tabiiyetine sokmaya yönelik fiillerden dolayı 12 yıldır sürgünde bulunduğu bahsedilmiştir.¹¹⁷ Bu hususa ekleme yapmak gerekirse, Nusayrilerle İran arasında bir bağın olması ihtimali mevzuyla meşgul olan ve bunu gündeme getiren bürokratlardan biri Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey olmuştur. Galiba bu sıralarda dikkati çeken bir mevzu olmalı ki, mutasarrıfın Sultan II. Abdülhamit'e yazdığı anlaşılan mektupta da bu hususa değinmiştir. el-Hakim'in belirttiği üzere Ziya Bey, Alevilerin (Nusayri) halk ile vergi tahsildarları ve jandarma gibi hükümet mercilerinden gördükleri eziyetten hareketle Şii İran'a karşı duygusal bir yakınlık kurdukları görüşünü paylaşmıştır. Buna karşı, onlarla yakından ilgilenilmesi durumunda Sünnileşme davetine kapı açacaklarını savunmuştur. Kendisi de Lazkiye'de bu maksat dahilinde adım atmaya başlamış, Nusayri ileri gelenlerini idari ve adli meclislere atamaya, onları resmi mevkilere dahil etmeye ve mektep-mescit inşasına girişmiştir.¹¹⁸

Yukarıda değinildiği üzere, Şeyh İbrahim'in sürgün edilmesinde, şirket lehine icra ettiği ticari usulsüzlüklerin bir sebep olarak gündeme getirilmiştir. Buna karşın onun, inanç önderi olma kimliğiyle kendisine yöneltilen siyasi suçlamaların sürgün edilmesinde daha etkili olduğu aşikardır. Öyle ki İranlılar ile onun arasında olduğu düşünülen münasebet, hükümetin bu cezalandırma ve önlem alma yöntemine başvurmasında etkili olduğunu düşünmekteyiz. Diğer yandan, Şeyhin memleketine dönmesi hususuna bu sefer yeşil ışık yakıldığı görülmüştür. Zira Antakya kaymakamlığı, o sırada Nusayriler arasındaki Sünnileştirme politikası kapsamında mektep ve mescitlerin tesisi, muallimlerin atanması gibi çalışmalarda yol kat edildiği, dolayısıyla kendisinin bu ahali üzerinde bir etkisinin kalmadığı kanaatine ulaşmıştır. Bunun neticesinde Şeyh İbrahim'in memleketine dönmesinde bir mahzurun olmadığı görüşü paylaşılmıştır.¹¹⁹

Konuyla ilgili bölgede yapmış olduğumuz görüşmelerin de gösterdiği üzere, Şeyh İbrahim Karataş'tan çıkabilmiştir. Zira ölümüne müteakip yaşanan ilginç gelişmelere ulaştığımız bu görüşmelerde cenazesinin, yine bir sahil bölgesi olan Arsuz'dan, kendi memleketi Süveydiye'ye götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bölgedeki temaslarımızın ilk aşamasında, şuan Arsuz'a bağlı mahallelerden Üçgüllük ile Akçalı arasındaki yolun üstünde bulunan bir yerden haberdar olduk. O mevkiye ulaştığımızda, mezar şeklindeki yapının Şeyh İbrahimle ilgili olduğunu gördük. Lakin burası Şeyhin gömüldüğü yer değil, cenazesini taşıyanların bu noktada dinlenmeleri üzerine anlam bulduğu bir yapı olmuştur.¹²⁰ Üçgüllük'teki bazı ileri gelenlerin verdikleri malumata göre, Şeyh İbrahim'in ölümü üzerine cenazesi Arsuz'dan yani Akçalı'dan taşınarak Süveydiye'deki Cilli (ye) Köyüne götürülmek istenmiştir. Bu sırada cenazeyi taşıyanlar bahsi geçen mevkiye ulaşarak burada dinlenmişlerdir. Akabinde, o sırada bir nevi patika halindeki bu yolun ardından, dağın karşı tarafındaki Antakya'ya geçerek Şeyhin defnedileceği Cilli'ye ulaşmışlardır.¹²¹ Bu malumatın sonra, görüşmelerimizin ikinci safhası için şimdiki adıyla Tekebaşı olan Cilli'deki mezara ulaştık. Burada

115 BOA, BEO, No. 369, Gömlek No. 27611.

116 Nusayri ahalisi için “Fellah” tabiri de kullanılmakla birlikte, mahiyet itibarıyla asıl manasından çıkarılıp bu ahali için hakaret maksatlı kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. Reyhani, *Gölgesiz Işıklar*, 82.

117 “...fellah taifesini şımartmak ve cevami duhullerine mesag gösterilmezse İran tabiiyetine tahrik eylemek gibi hakkında calib-i mecazat icad ve istinad idilen entrikalar uğurunda on iki seneden berü...” BOA, BEO, No. 405, Gömlek No. 30361.

118 Bkz. el-Hakim, *Suriyya ve'l-Ahd el-Osmani* (Beyrut: Darü'n-Nehar Lil-Neşr, 1991), 70.

119 “kumpanyanın tiz elden izhar-ı iflas ittiği derkar ve bunların cevami’-i şerife kabul ve idhal maddesine gelince taife-i merkume zaten muma-ileyhin gıyabında da takrir-i müsted’iyat ve istirhamattan girü turmayarak nukat-ı emniyetincede iktiza eyleyen cevami ve mekatibin inşası ve muallimin intihab ve tayini misüllü hükümet-i seniyyece lazım’l-ittihaz tedabir saye-i kudret-vaye-i hazret-i mülük-anede ve zeman-ı ali-i fehim-anelerinde neticelendirilerek bu işe öteki berikinin müdahale ve teşvikine mahal birağılmadığı bedidar olmasıyla şu hale ve bir gune ehemmiyet-i zatiyyesi olmamasına göre bakıyye-i ömrünü davat-ı hayriye-i cenab-ı padişahiye hasır ile hiçbir maslahata karışmamak üzere muma-ileyhin vatanına iadesince mahzur-ı mutalaa olunamamakda ise de ifa-yı mukteziye...” BOA, BEO, No. 405, Gömlek No. 30361, 17 Mart 1310/29 Mart 1894.

120 Bkz. Ek 6.

121 Şeyh A. A., Üçgüllük Mahallesi-Arsuz, 1946. Yanı sıra 1946 Üçgüllük doğumlu Şeyh Y. Ö. ile yaptığımız görüşmede, kendisi her ne kadar bahsi geçen mezarın başka bir şahısla ilişkili olduğunu belirtse de, Akka sürgünü ve Karataş ile ilgili verdiği ayrıntıdan bu bilginin Şeyh'e ait olduğuna kanaat etmekteyiz.

dikkatimizi çeken ilk husus, Şeyh İbrahim'in mezarının olduğu binanın yapı tarzı olmuştur. Kesme taş mimarisiyle işlenmiş bu yapının kapısındaki taş kitabeden, esasen buranın Şeyh İbrahim'in 1289 (1872-1873 civarı)'da 67 yaşındayken ölen babası Şeyh Hasan Cilli için bir türbe olarak vücuda getirilmiş olduğu bilgisini edindik. Aynı kitabenin sonunda geçen malumattan ise bu yapının, babalarının ölümünden dört yıl sonra yani 1293 (1876-1877) yılında Şeyh İbrahim ile kardeşi Abdullah Efendi eliyle yapıldığını anlamaktayız.¹²² Bu ise Şeyh İbrahim'in sürgüne gönderilmesinden önceki yıllara tekabül etmektedir. Şeyh İbrahim 1318 (1900-1901 civarı)'da vefat edince kendisi, babasının olduğu aynı kubbenin altında gömülmüştür.¹²³ Şeyhin kardeşlerinden 1910'da vefat eden Abdullah,¹²⁴ Yusuf ve yine Şeyh Maruf ile onun oğlu Muhammet Ali Cilli gibi sonraki nesilden aile üyeleri de bu bina içerisine defnedilmiştir.¹²⁵ Dikkati çeken diğer bir husus, Şeyhin cenazesinin buraya ulaşmasıyla, definden önce yıkıldığı yerle ilgilidir. Zira duvarla çevrelenmiş bu nokta, yerel ahali tarafından önemsenerek ziyaret edilmektedir.¹²⁶

SONUÇ

Cevap bekleyen soru, Osmanlı Devleti'nin geleneksel Nusayri algısında değişimin yaşanıp yaşanmadığıdır. Bu sorunun odağındaki 'değişim' vurgusu ise, elbette II. Abdülhamid döneminde icra edilen İslamcılık politikasının yarattığı muhtemel etkilere karşılık gelebilecek bir cevap arayışıdır. Zira bu dönemde, daha önce rastlanmayan bir politika ve yaklaşım tarzı yürütülmüştür. Yanı sıra İslamcılık siyasetinin icra ettiği Sünnileştirme politikasının uzlaşsı, ikna ve diyaloga dayalı bir tarzla yürütülmek istenmesi dönemin sahip olduğu hassasiyetlerle ilişkilidir. Bu nedenle Nusayriler ve ortak hedef yörüngesine alınan diğer inanç kesimleri için, resmi ve meşru kabul edilen inanç kimliğinin yükleyeceği değer ve sorumlulukların benimsetilmesine gayret edilmiştir. Bu maksatla, gerekli 'müsamahanın' son aşamasına kadar gidebilen politik bir taktik yürütülmüştür.

Osmanlı iktidarı ile Nusayriler arasındaki münasebetin, pragmatik ölçülerin belirlediği bir yönde geliştiği anlaşılmıştır. İki tarafın beklentilerinin çakıştığı yerde ise yürütülen siyasetin yansımaları ortaya çıkmıştır. Bu süreç, devletin özellikle eğitim ve dini telkin kanalları üzerinden 'makbul değişimi' temin etme maksadı ile Nusayrilerin, ortaya çıkacak muhtemel imkânlardan yararlanma arzusu arasındaki uzlaşsı üzerinden işlemiştir. Antakya bölgesi Nusayrilerine bakıldığında, özellikle ekonomik açıdan olmak üzere, işleyen sistemin içerisinde önemli bir toplumsal kesimi oluşturmalarına rağmen mahrum kaldıkları hukuki-siyasi hakları sağlamak ve sosyo-ekonomik şartlarını iyileştirmek amacıyla kendilerine bir kulvar açmaya çalışmışlardır.

Gelişen süreçten hareketle, yeniden baştaki soruya dönüldüğünde, Osmanlı iktidarının Nusayrilere karşı algısında bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Bilakis, diğer batını ve marjinal kesimler gibi Nusayrilerin de iktidarın 'meşru' ölçülerde kabul görmeyen inanç anlayışlarının değişmesini sağlamak devlet politikasının ana hedeflerinden biri olmuştur. Dönemin siyasi atmosferinin şekillendirdiği İslamcılık ideolojisine göre işleyen bu siyaset, inanç ve zihniyet değişimi ekseninde yaşanacak neticeyi esas almıştır.

İcra edilen bu siyasetin arzu edilen sonuca ulaşması veya bunun aksi yönde bir etkinin oluşmasına imkan bırakmamak maksadıyla, daha çok seçkin kesimlere yönelik bir politika ifa edilmiştir. Ancak Osmanlı yönetiminin söz konusu zıt tutumu, birbirinin yerine koyulabilecek uygulama ve tarihi yönelimlerden olmadığı gibi aynı anda dahi işleyebilmiştir. Üstelik farklı şartlarda birinin ön plana çıkması diğerini iptal etmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın zihniyet dünyası, Nusayrileri inançlarıyla kabul etmediği gibi, belki de zamana yayılan ve ideolojik kanalların devreye sokulmasıyla gelişen süreç ile onların bir dönüşüm içerisine girmelerini arzu etmiştir. Bunun paralelinde, Osmanlı'nın belirtilen pragmatik yaklaşımının getirisi olan esnek bir siyasetin ise hedeflenen politik çıktılarının temin edilmesine odaklandığını düşünebiliriz. Belirttiğimiz çerçeve içerisinde, cemaatin geniş kitleleriyle böyle bir siyaset üzerinden münasebet geliştirilmek istenmiştir. Buna karşın, Şeyh İbrahim örneğinde görüldüğü üzere, Nusayriler ara-

122 Bkz. Ek 2 ve 3.

123 Cilli ailesi mensuplarının, Şeyh İbrahim'e ait olduğunu gösterdikleri mezarın üstündeki taşın alt kısmında bulunan 1318 tarihinin onun ölüm yılına tekabül ettiğini anlıyoruz. Aynı yerde Cillizadelere mensubiyeti ve yine kendisinin "Halilullah" ismiyle meşhur olduğuna dair ifadeler mevcuttur. Bkz. Ek 4. Yanı sıra Şeyh Hasan ile İbrahim'in kardeşi Şeyh Yusuf'a ait olduğu belirtilen mezarların üstünde yazı bulunmamaktadır.

124 Bkz. Ek 5.

125 Türbenin biraz ileri tarafında, yine kesme taş mimarisiyle inşa edilmiş ahşap zeminli, iki katlı bir ev bulunmaktaydı. Cilli ailesi mensuplarının aktardığı üzere, Şeyh İbrahim'in bunun dışında bir hanesinin daha olduğu anlaşılmaktadır. C. C., Tekebaşı Mahallesi-Samandağ, 1968; E. C., Tekebaşı Mahallesi-Samandağ, 1983. Biz, bu iki katlı evin sadece harabesini görebildik.

126 C. C. (Tekebaşı-Samandağ, 1968)'in belirttiği üzere, Şeyhin cenazesinin yıkıldığı bu yerde, kurumuş eski bir dut ağacı kütüğü yeniden yeşermiştir. Hatta bu yere nur indiği yönünde tanıkların olduğunu da ifade etmiştir. Bu örnekler halk nezdinde Şeyh İbrahim'in, aslında keramet sahibi biri olarak görülmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

sında nüfuz sahibi inanç önderlerine karşı, ortaya çıkan gerekçeler üzerinden tasfiye edici bir siyaset icra edilmiştir.

Diğer yandan Şeyh İbrahim'in sürgün edilmesinin çok öncesine gidildiğinde, onun Osmanlı hükümetiyle yakın bir münasebet geliştirmek istediği anlaşılmaktadır. Ahalisinin camiye girmesi konusundaki talepleri ve bu minvaldeki yolları işler kılmaya çalışması, kendi ahalisinin şartlarını iyileştirmek maksadında olduğunu göstermiştir. Ancak sonrasında, Osmanlı hükümetine karşı hoşnutsuzluğu, onun yeni imkanlara kapı aralayacak münasebetlere dahil olmasına vesile olmuştur. Yabancı diplomatik temsilcilerle olan görüşmeleri, Fransızlara sunulmak üzere cemaatin ileri gelenlerinden topladığı belirtilen imzalar ve hatta İranlılarla olan münasebetleri Şeyhin üzerindeki şüpheleri artırmıştır. Dahası merkezle daha yakın bağlantıları bulunan Vali Cemil Paşa'nın bu gelişmeleri Saray'a taşıması Şeyh İbrahim'in hayatında hapis ve sürgün safhasını başlatmıştır. Zira bunun paralelinde Osmanlı hükümeti, bu mevzu açısından baktığımızda, siyasi açıdan oluşabilecek muhtemel sakıncalara karşı eylem belirlemeye çalışmıştır.

Tüm bunlardan hareketle, II. Abdülhamit'in icra edilen siyaseti doğrultusunda, Osmanlı'nın Nusayrilere dönük politikanın arzu edilen düzeyde işlemesi ölçüsünde, aradaki tüm 'engellerin' ortadan kaldırılmasının düşünüldüğü kanaatindeyiz. Bu maksatla, dini rehber olarak kabul edilen şeyhler arasında, resmi siyaset açısından sakıncalı görülmüş olanların Nusayri ahalisi üzerindeki etki ve nüfuzu kırılmak istenmiştir. Antakya-Süveydiyeli Şeyh İbrahim'in sürgün edilmesini bu şartlar dahilinde değerlendirirken, öne çıkan 'İran faktörüne' de bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir. Zira Şeyh ile İranlılar arasındaki münasebetten şüphelenilmesi ayrıca Osmanlı'nın o esnadaki tehdit algısının bir uzantısı olmuştur. Üstelik bu sırada dillendirilen 'Alevilik' tabirinin iktidar mercileri açısından rahatsızlık yaratmasının da bu algıyla bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, Sadaret, Mühimme Kalemi (A\ MKT. MHM), 450/53.
- BOA, Bab-ı Ali, Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. D), 867, s. 190.
- BOA, Bab-ı Ali, Evrak Odası (BEO), 28/2045; 369/27611; 405/30361; 620/46476.
- BOA, Dahiliye, Mektubi (DH. MKT), 31/9; 1340/65; 1357/31; 1368/44; 1499/50; 1958/80; 2739/90.
- BOA, Dahiliye Şifre (DH. ŞFR), 129/126; 197/52.
- BOA, Hariciye, Tahrirat (HR. TH), 181/35.
- BOA, Hariciye, Tercüme Odası (HR. TO), 388/110.
- BOA, Hattı Humayun (HAT), 496/24372; 669/32670.
- BOA, İrade, Dahiliye (İ. DH), 559/38933; 1241/97205.
- BOA, İrade, Maarif (İ. MF), 2/10.
- BOA, İrade, Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 130/5563.
- BOA, İrade, Mesail-i Mühimme (İ. MSM), 15/316.
- BOA, İrade, Meclis-i Vala (İ. MVL), 502/22707.
- BOA, İrade, Şura-yı Devlet (İ. ŞD), 76/4463.
- BOA, Maarif, Mektubi (MF. MKT), 453/3; 776/14.
- BOA, Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiye (MF. İBT), 231/32; 317/9.
- BOA, Şura-ı Devlet (ŞD), 2914/30; 2914/72.
- BOA, Yıldız, Resmi Maruzat (Y. A. RES), 42/23.
- BOA, Yıldız, Esas Evrakı (Y. EE), 10/69; 81/33.
- BOA, Yıldız, Hususi Maruzat (Y. A. HUS), 358/80.
- BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 185/33.
- BOA, Yıldız, Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN), 4/57.
- BOA, Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), 22/62; 24/66.
- BOA, Yıldız, Perakende Maarif (Y. PRK. MF), 2/57.
- BOA, Yıldız, Perakende Umumiye (Y. PRK. UM), 4/57.

The National Archives, Foreign Office (TNA. FO), London

- TNA. FO, 78/3287; 78/4825.
- TNA. FO, 141/440.
- TNA. FO, 195/1368; 195/1410.
- TNA. FO, 370/2866.
- TNA. FO, 371/9053.
- TNA. FO, 424/91; 424/123.
- TNA. FO, 881/2618; 881/4072; 881/4628; 881/4789; 881/6919.

Görüşmeler (Sözlü Kaynaklar)

- Görüşülen: A. A.. Görüşme Yapan: Kiremit, İlker. 13 Ağustos 2025. Üçgüllük Mahallesi-Arsuz.
- Görüşülen: C. C.. Görüşme Yapan: Kiremit, İlker. 30 Ağustos 2025. Tekebaşı Mahallesi-Samandağ.
- Görüşülen: C. E.. Görüşme Yapan: Kiremit, İlker. 30 Ağustos 2025. Tekebaşı Mahallesi-Samandağ.
- Görüşülen: Ö. Y.. Görüşme Yapan: Kiremit, İlker. 13 Ağustos 2025. Üçgüllük Mahallesi-Arsuz.

Kaynak ve Araştırma Eserleri

- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 7/I-II, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- Akpınar, Alişan. "II. Abdülhamid Dönemi Devlet Zihniyetinin Alevi Algısı", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik, Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*. Der. Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015. 215-225.
- Alkan, Necati. *Non-Sunni Muslims in the Late Ottoman Empire, State and Missionary Perceptions of the Alawis*. London: İ. B. Taurus, 2022.
- Bağlıoğlu, Ahmet. *Nusayriliğin Teşekkül Süreci, İnanç ve Ritüelleri*. Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Baktıaya, Adil. *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu, Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Buzpınar, Tufan. *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*. İstanbul: Alfa, 2016.
- Chirol, M. Valentine. "A Few Words about the Nineteenth Century". *The Fortnightly Review*. Edited: John Morley. London: Chapman and Hall Limited, April 1, 1882. CLXXXIV/411-438.
- Çakmak, Yalçın. *Sultanın Kızılbaşları, II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Çapar, Ali. "Mezhepçilik, Pragmatizm ve Müzakere: 16 ile 19. Yüzyıllarda Osmanlı Nusayri İlişkileri ve Nusayrilerin Değişen Statüleri", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 22 (2020), 111-148. <https://doi.org/10.24082/2020.abked.291>
- _____. "Governance in the Periphery through Schooling: Educational Policies and Nusayri/'Alawi Children in Late Ottoman Syria", *Paedagogica Historica* 60/2 (2024), 248-267. <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2147015>
- Çetinsaya, Gökhan. "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), 353-409. <https://doi.org/10.18589/oa.583218>
- Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- _____. "II. Abdülhamid Döneminde Devletin Kamusal İmajının Dönüşümü: İdeolojik Meseleler ve Tepkiler (1876-1908)", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009. 111-139.
- _____. "Irak'ta Şiiliğe Karşı Mücadele: II. Abdülhamid Döneminde Bir Osmanlı Karşı Propaganda Örneği", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009. 141-163.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 33. Baskı, 2017.
- Eğilmez, Devrim Burcu. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hoşgörü Söylemi (1545-1566)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- El-Bağdadî, Abdülkahir. *Mezhebler Arasındaki Farklar*. Önsöz ve Notlarla Çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- El-Hakim, Yusuf. *Suriyya ve'l-Ahd el-Osmani*. Beyrut: Darü'n-Nehar Lil-Neşr, 1991.
- Et-Tavil, Muhammed Emin Gâlib. *Arap Alevileri Tarihi*. Arapça Çev. İsmail Özdemir. Adana: Karahan Kitabevi, 2010.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*. Haz. Seyit Ali Kahraman. 9/1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Friedman, Yaron. *The Nusayri-'Alawis, An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Georgen, François. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Heinzelmann, Tobias. *Cihaddan Vatan Savunmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*. Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- İbn Battuta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnamesi-I*. Çev. İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal. *İslam'ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kiremit, İlker. *XIX. Yüzyılda Nusayriler (Arap Alevileri)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- _____. "Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Bir Değerlendirme: Kimlik ve Öteki Olma", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik, Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, Der. Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş. 369-395. İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- _____. *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- _____. "Süveydiye'de İngiliz-Amerikan Protestan Misyonerleri ve Osmanlı Siyaseti (1846-1923)", *Belleten*, 87/ 308 (2023), 195-232. <https://doi.org/10.37879/belleten.2023.195>
- Mardin, Şerif. "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti". *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. 9/81-100.
- Mertcan, Hakan. *Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih, Kimlik, Siyaset)*. Adana: Karahan Kitabevi, 2013.

Moosa, Matti, *Extremist Shiites, The Ghulat Sect*. Newyork: Syracuse University Press, 1988.

Ocak, Ahmet Yaşar. “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Mace-rası, Makaleler-İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010. 57-68.

_____. “Tarihsel Süreç İçinde Türklerin İslam Yorumu (Tarih Boyunca Türkler ve İslam Problemine Genel Bir Bakış Denemesi)”. *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. 23-76.

_____. “II. Abdülhamit Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik Dönem Osmanlı İslam’ına Genel Bir Bakış Denemesi”. *Türk-ler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. 77-95.

_____. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Örs, Orhan. *II. Abdülhamid’in Kürt Politikası 1876-1909*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/188-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın-ları, 2007.

Reyhani, Mahmut. *Gölgesiz Işıklar-II, Tarihte Aleviler*. İstanbul: Can Yayınları, 1997.

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Çev. Osman Yener. İstanbul: İleti-şim Yayınları, 2010.

Şeyhu’l-İslâm İbn Teymiyye. *Nusayriler Suriye’nin Zorbaları*, Mütercim: Nurullah Gündüz, Malatya: Daru’l-İmara Yayınları, t. y.

Talhamy, Yvette, “The Nusayri Leader Isma’il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)”, *Middle Eastern Studies*, 44/ 6 (2008), 895-908. <https://doi.org/10.1080/00263200802426013>

Temimi, Mehmet Refik-Behçet, Mehmet. *Beyrut Vilayeti II (Şimal Kısmı)*. Vilayet Matbaası, 1333/1336.

Tozlu, Selahattin, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54 (2010), 79-110.

Tunç, Samiye, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Antakya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1876)*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilim-ler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Türköne, Mümtaz’er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.

Uğuz, Sacit. “İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı’nın Son Döneminde Nusayriler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2 (2019), 777-802. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.582846>

Winter, Stefan. *Orta Çağ Halep Döneminden Türkiye Cumhuriyeti Dönemine Arap Alevilerinin Tarihi*. Çev. Onur Gayretli. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2024.

Yılmaz, Eren. “II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 17 (2018), 97-117. <https://doi.org/10.24082/2018.abked.73>

EKLER

Ek 1: Şeyh İbrahim.

Ek 2: Önce babaları Hasan Cilli'nin mezarının olduğu bu türbe şuan, başta Şeyh İbrahim olmak üzere, kardeşleri Abdullah, Yusuf ile diğer Cilli ailesinin üyelerinin mezarlarını barındırmaktadır.

Ek 3: Türbe kapısının üstündeki kitabe.

Ek 4: Şeyh İbrahim'in Mezarı.

Ek 5: Şeyhin kardeşi Abdullah'ın mezarı. 6 Şubat 2023 depreminde diğer mezar taşlarıyla beraber zarar gördüğü anlaşılmaktadır.

Ek 6: Arsuz'un Akçalı ile Üçgüllük mahalleleri arasındaki yol üzerinde bulunan mezar. Lakin üzerindeki bilgiden de görüldüğü üzere, bu yapı sadece Şeyh İbrahim'in cenazesini taşıyanların dinlendikleri yer olması münasebetiyle inşa edilmiştir. Şeyh A. A. (Üçgüllük Mahallesi-Arsuz, 1946)'ın verdiği bilgiye göre, bu yer önceden taşlardan ibaret iken sonradan bu hale dönüştürülmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire incorporated the centuries-old Sunni Islamic political tradition which shaped the limits of its legitimacy. More specifically, this governance approach was implemented through strict practices, particularly during the Ottoman conflicts with the Shia Safavids. Given its strict practices, the Shia and esoteric groups outside Sunni Islam opposed this policy. The Ottoman administration, which was suspicious of them, defined them with the aforementioned political reference and took steps to develop measures, as the official discourse defined these groups as Rafizi and heretics. When we look at the Nusayris, among those groups, they have been a community of faith in the area extending from western Syria to Antioch and its surroundings and Cilicia. There was uncertainty about the situation of these people under Ottoman rule. However, the pragmatic approach of the administration opened a door to explain this situation; the Nusayris, who were distanced from the government due to their religious affiliation, were included in the military service imposed on Muslims. Towards the end of the 19th century, during the reign of Abdülhamid II, Islamism defined the political understanding of the state, developed with references to modern thought. From this stage onwards, a new relationship developed between the Ottomans and especially the esoteric (Batini) communities and the Nusayris among them, based on this political reference. In response to the politically harmful activities of Western missionaries and the effects of Iran's Shiite propaganda, the Ottomans prioritized pursuing a policy against these non-Sunni Muslims within the framework of Islamist politics. In this context, the Ottoman administration implemented a policy of Sunnification of the Nusayris through education and religious indoctrination. While these developments were taking place, the Ottoman administration took precautions against anyone who might hinder or create political problems for the political program that targeted the Nusayris. Specifically, in Antioch, the aim was to eliminate those who prevented the Nusayris from entering mosques and to further develop sustainable relations with these people. In addition, sanctions were imposed on important religious leaders to implement the aforementioned policy in the desired direction. The arrest and subsequent exile of Sheikh Ibrahim Jilli from Suveydiye is a historical example that can be evaluated in this context. Sheikh Ibrahim, one of the most important religious leaders for the Nusayris of the Antioch region, took initiatives to improve the conditions of his people and helped expand their opportunities. At the same time, he also developed relations with British, French and Iranian diplomatic representatives. However, his relationships attracted the attention of the Ottoman authorities. In July 1881, Cemil Pasha, the then Governor of Aleppo, reported the situation to the central government as his suspicions deepened. Afterwards, Sheikh Ibrahim and his brother were arrested and exiled to Acre. Going back to the developments before Sheikh Ibrahim was exiled, it has been claimed that the primary reason for his arrest was his meetings with the British officer and diplomatic representative Stewart. Moreover, it was claimed that there was a letter related to this, which linked the Sheikh to his collaboration with the British against the Ottoman Empire. However, these were allegedly the claims that they were made up Cemil Pasha and those who wanted to benefit from this. Stewart denied these allegations and demanded an investigation into the incident. After a while, it was discussed that Sheikh Ibrahim's relationship with the French, not with Stewart, was the reason for his arrest. Moreover, the records show that the Sheikh collected signatures from prominent Nusayri figures to establish administrative order under the protection of France. Over time, new knowledge regarding the reasons for Sheikh Ibrahim's arrest has been reflected in Ottoman archive records. Communicated by Sheikh Ibrahim himself, the reason for his exile was the slander against him by Bereket-Zade Rifat Agha from Antioch. He noted that the Governor of Aleppo, Cemil Pasha, was arrested and taken to Aleppo after being a guest of Rifat Agha. He stated that after this development, in which he and his younger brother Yusuf were also arrested, Rifat Agha destroyed his own house and the lodge he owned. Sheikh Ibrahim, who was understood to have been sent to Akka without being tried, was sent to Karatash in 1885, where he would stay for a long time, with the choice left to him. During this period, relatives such as Sheikh Ibrahim continued to appeal to the government for permission to return. The sheikh's brother, Abdullah, also went to Istanbul for the same purpose. The striking point, especially in the written applications made by the sheikh's relatives, is related to the emphasis that they are on the path of 'Alevism'. On the other hand, the Ottoman authorities read the term Alevism as a political context between Iran, and therefore considered it objectionable. In fact, a political context was established between Alevism and Iran through this discourse, and therefore it was found to be objectionable. In this light, it was deemed necessary to remove him from the region. The reasons mentioned above were also seen as an indication that the Sheikh was politically objectionable. This study used rich archive resources, which include the Ottoman archive documents in various classifications, the Foreign Office records in the British National Archives. The study builds on field investigations and interviews in Arsuz and Samandag, which complemented the archival sources, along with visual materials. Finally, the study analyses and evaluates the impact of the Iranian-Shiite factor on the relations between the Ottoman Empire, a topic that is rarely studied in Nusayri studies. In this context, we take a detailed look at the reasons for Sheikh Ibrahim's exile. Ultimately, this study presents a valuable contribution to scholarship on regional historical research.